اقبال

زبور عجم

بخوانندۂ کتاب زبور

مے شود پردۂ چشم پرِ کاہے گاہے
دیدہ ام ہر دو جہاں را بنگاہے گاہے

وادیٔ عشق بسے دُور و دراز است ولے
طے شود جادۂ صد سالہ بآہے گاہے

در طلب کوش و مدہ دامنِ اُمید ز دست
دولتے ہست کہ یابی سرِ راہے گاہے!

زبورِ عجم

حصۂ اوّل

ز برونِ در گذشتم ز درونِ خانہ گفتم!
سخنے نگفتہ را چہ قلندرانہ گفتم!

دعا

یارب درونِ سینہ دلِ باخبر بدہ
در بادہ نشّہ را نگرم آں نظر بدہ

ایں بندہ را کہ با نفسِ دیگراں نزیست
یک آہِ خانہ زاد مثالِ سحر بدہ

سیلم مرا بجوئے تنک مایہ مپیچ!
جولانگہے بوادی و کوہ و کمر بدہ!

سازی اگر حریفِ یمِ بیکراں مرا
با اضطرابِ موج سکونِ گہر بدہ

شاہینِ من بصیدِ پلنگاں گذاشتی!
ہمّت بلند و چنگل ازیں تیز تر بدہ
رفتم کہ طائرانِ حرم را کنم شکار
تیرے کہ نافگندہ فتد کارگر بدہ
خاکم بہ نورِ نغمۂ داؤد بر فروز
ہر ذرّۂ مرا پر و بالِ شرر بدہ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

۱

عشقِ شور انگیز را ہر جادہ در کوئے تو برو

بر تلاشِ خود چہ می نازد کہ رہ سوئے تو برد!

۲

درونِ سینۂ ما سوزِ آرزو ز کجاست ؟
سبو ز ماست ولے بادہ در سبو ز کجاست ؟
گرفتم ایں کہ جہاں خاک و ما کفِ خاکیم
بہ ذرہ ذرۂ ما دردِ جستجو ز کجاست ؟
نگاہِ ما بگریبانِ کہکشاں افتد
جنونِ ما ز کجا شورِ ہائے و ہُو ز کجاست ؟

۳

غزل سرای و نواهای رفته باز آور
بایں فسرده دلان حرفِ دل نواز آور

کنشت و کعبه و بتخانه و کلیسا را
ہزار فتنه ازاں چشمِ نیم باز آور

ز بادهٔ که بخاکِ من آتشے آمیخت
پیالهٔ بجوانانِ نو نیاز آور!

نئے که دِل ز نوایش بسینه می رقصد
مئے که شیشهٔ جاں را دہد گداز آور

به نیستانِ عجم بادِ صبحدم تیز است
شرارهٔ که فرو می چکد ز ساز آور

۴

اے کہ ز من فزودۂ گرمیٔ آہ و نالہ را
زندہ کن از صدائے من خاکِ ہزار سالہ را!

با دلِ ما چہا کنی! تو کہ ببادۂ حیات
مستیٔ شوق می دہی آب و گلِ پیالہ را

غنچۂ دل گرفتہ را از نفسم گرہ کشاے
تازہ کن از نسیمِ من داغِ درونِ لالہ را

می گذرد خیالِ من از مہ و مہر و مشتری!
ز بہ کمیں چہ خفتۂ صید کن این غزالہ را

خواجۂ من! نگاہ دار آبروے گدائے خویش
آنکہ ز جوے دیگراں پُر نکند پیالہ را

۵

از مشتِ غبارِ ما صد نالہ برانگیزی
نزدیک تر از جانی با خوئے کم آمیزی!
در موجِ صبا پنہاں دزدیدہ بباغ آئی
در بوئے گل آمیزی با غنچہ درآویزی!

مغرب ز تو بیگانہ مشرق ہمہ افسانہ
وقت است کہ در عالم نقشِ دگر انگیزی!
آنکس کہ بسر دارد سودائے جہانگیری
تسکینِ جنونش کن با نشترِ چنگیزی!
من بندۂ بے قیدم شاید کہ گریزم باز
ایں طرۂ پیچاں را در گردنم آویزی

جز نالہ نمی دانم گویند غزل خوانم
این چیست کہ چون شبنم بر سینۂ من ریزی؟

۹

من اگرچہ تیرہ خاکم دلکے است برگ و سازم
بنظارۂ جمالے چو ستارہ دیدہ بازم

بہ ہوائے زخمۂ تو ہمہ نالۂ خموشم
تو بایں گماں کہ شاید ز نوا فتادہ سازم

بضمیرم آں چناں کن کہ ز شعلۂ نوائے
دلِ خاکیاں فروزم دلِ نوریاں گدازم

تب و تابِ فطرتِ ما ز نیازمندئ ما
تو خدائے بے نیازی نرسی بسوز و سازم!

بکسے عیاں نکردم ز کسے نہاں نکردم
غزل آنچناں سرودم کہ بروں فتاد رازم!

۶

بصدائے دردمندے بنوائے دلپذیرے
خمِ زندگی کشادم بجہانِ تشنہ میرے!

تو بروے بے نوائے درِ آں جہاں کشادی
کہ ہنوز آرزویش نہ دمیدہ در ضمیرے!

ز نگاہِ سرمہ سائے بدل و جگر رسیدی
چہ نگاہِ سرمہ سائے! دو نشانہ زد بہ تیرے!

بنگاہِ نارسائیم چہ بہار جلوہ دادی
کہ بباغ و راغ نالم چہ تذروِ نو صفیرے

چہ عجب اگر دو سلطاں بہ ولایتے نہ گنجند
عجب ایں کہ می نگنجد بہ دو عالمے فقیرے!

۸

بر سر کفر و دین فشان رحمتِ عامِ خویش را

بند نقاب بر کشا ماهِ تمامِ خویش را

زمزمۂ کهن سرای گردشِ باده تیز کن

باز به بزمِ ما نگر آتشِ جامِ خویش را

دام ز گیسوان بدوش زحمتِ گلستان ببر

صید چرا همی کنی طائرِ بامِ خویش را

ریگِ عراق منتظر کشتِ حجاز تشنه کام

خونِ حسینؓ باز ده کوفه و شامِ خویش را

دوش براهبر زند راه یگانه طے کند

می ندهد بدستِ کس عشق زمامِ خویش را

نالہ بآستانِ دیر بے خبرانہ می زدم
تا بحرم شناختم راہ و مقامِ خویش را
قافلۂ بہار را طائرِ پیش رس نگر
آنکہ بخلوتِ قفس گفت پیامِ خویش را

۹

نوائے من ازاں پرسوز و بیباک و غم انگیز است
بخاشاکم شرار افتاد و بادِ صبحدم تیز است

ندارد عشق سامانے ولیکن تیشہ دارد
خراشد سینۂ کہسار و پاک از خونِ پرویز است

مرا در دل خلید ایں نکتہ از مردِ ادا دانے
ز معشوقاں نگہ کاری تر از حرفِ دلآویز است!

بہ بالینم بیا یکدم نشیں کز دردِ مہجوری
تہی پیمانۂ بزمم ترا پیمانہ لبریز است

بہ بستاں جلوہ دادم آتشِ داغِ جدائی را
نسیمش تیز تر می سازد و شبنم غلط ریز است!

اشارتہاے پنہاں خانماں برہم زند لیکن

مرا آں غمزہ می باید کہ بیباک است و خونریز است

نشیمن ہر دو را در آب و گل لیکن چہ راز است ایں

خرد را صحبتِ گل خوشتر آید، دل کم آمیز است

مرا بنگر کہ در ہندوستاں دیگر نمے بینی

برہمن زادۂ رمز آشنائے روم و تبریز است

۱۵

دل و دیده‌ای که دارم همه لذّتِ نظاره
چه گنه اگر تراشم صنمی ز سنگِ خاره

تو به جلوه در نقابی که نگاه بر نتابی
مهِ من! اگر ننالم تو بگو دگر چه چاره!

چه شود اگر خرامی به سرای کاروانی
که متاعِ نارواش دلکی است پاره پاره

غزلی زدم که شاید به نوا قرار آید
تبِ شعله کم نگردد ز گسستنِ شراره

دلِ زنده‌ای که دادی به حجاب در نسازد
نگهی بده که بیند شرری به سنگِ خاره

ہمہ پارۂ دلم را ز سرورِ او نصیبے
غمِ خود چساں نہادی بدلِ ہزار پارہ!

نکشد سفینۂ کس بہ یمِ بلند موجے
خطرے کہ عشق بیند بسلامتِ کنارہ!

بشکوہِ بے نیازی زخدایگاں گذشتم
صفتِ مہِ تمامے کہ گذشت بر ستارہ!

۱۱

گرچہ شاہینِ خرد بر سرِ پروازے ہست
اندریں بادیہ پنہاں قدر اندازے ہست!
آنچہ از کارِ فرو بستہ گرہ بکشاید
ہست و در حوصلۂ زمزمہ پردازے ہست
تابِ گفتار اگر ہست شناسائے نیست
ولے آں بندہ کہ در سینۂ او رازے ہست!
گرچہ صد گونہ بصد سوز مرا سوختہ اند
اے خوشا لذتِ آں سوز کہ ہم سازے ہست
۷ مردہ خاکیم و سزاوارِ دلِ زندہ شدیم!
ایں دلِ زندہ و با کارِ خدا سازے ہست!

۵۸ شعلهٔ سینهٔ من خانه فروز است ولے
شعلهٔ هست که هم خانه بر اندازے هست!

تکیه بر عقلِ جهاں بینِ فلاطوں نکنم
در کنارم دلکے شوخ و نظربازے هست!

۱۲

این جهان چیست؟ صنم خانهٔ پندارِ من است!

جلوهٔ او گروِ دیدهٔ بیدارِ من است!

همه آفاق که گیرم بنگاهے او را

حلقهٔ هست که از گردشِ پرکارِ من است

هستی و نیستی از دیدن و نادیدنِ من

چه زمان و چه مکاں شوخیٔ افکارِ من است!

از فسوں کاریٔ دل سیر و سکوں، غیب و حضور!

این که غمّاز و کشائندهٔ اسرارِ من است

آں جهانے که درو کاشته را مے درو ند

نور و نارش همه از سبحه و زنّارِ من است

سازِ تقدیرم و صد نغمۂ پنہاں دارم
ہر کجا زخمۂ اندیشہ رسد تارِ من است
اے من از فیضِ تو پایندہ! نشانِ تو کجاست؟
ایں دو گیتی اثرِ ماست جہانِ تو کجاست؟

۱۳

فصلِ بہار این چنین بانگِ ہزار این چنین

چہرہ کشا، غزل سرا، بادہ بیار این چنین

اشکِ چکیدہ ام ببین ہم بہ نگاہِ خود نگر

ریز بہ نیستانِ من برق و شرار این چنین

بادِ بہار را بگو پے بہ خیالِ من برد

وادی و دشت را دہد نقش و نگار این چنین

زادۂ باغ و راغ را از نفسم طراوتے

در چمنِ تو زیستم با گل و خار این چنین

عالمِ آب و خاک را بر محکِ دلم بسائے

روشن و تارِ خویش را گیر عیار این چنین

دل بکسے نباختہ با دو جہاں نساختہ!

من بحضورِ تو رسم، روزِ شمار این چنیں

فاختۂ کہن صفیر نالۂ من شنید و گفت

کس نہ سرود در چمن نغمۂ پار این چنیں

۱۴

برون کشید ز پیچاکِ ہست و بود مرا
چہ عقدہ ہا کہ مقامِ رضا کشود مرا

تپید عشق و درین کشتِ نابسامانے
ہزار دانہ فرو کرد تا درود مرا

ندانم اینکہ نگاہش چہ دید در خاکم
نفس نفس بعیارِ زمانہ سود مرا

جہانے از خس و خاشاک درمیان انداخت
شرارۂ دلکے داد و آزمود مرا

پیالہ گیر ز دستم کہ رفت کار از دست
کرشمہ بازیٔ ساقی ز من ربود مرا!

۱۵

خیز و بجانِ تشنۂ بادۂ زندگی فشاں
آتشِ خود بلند کن آتشِ ما فرونشاں

میکدۂ تہی سبو حلقۂ خود فراشاں
مدرسہ بلند بانگ بزمِ فسردہ آتشاں

فکرِ گرہ کشا غلام، دیں بروایتے تمام
زانکہ درونِ سینہ ہا دل ہدفے است بے نشاں

ہر دو بمنزلے رواں ہر دو امیرِ کارواں
عقل بحیلہ می برد، عشق برد کشاں کشاں

عشق ز پا در آورد خیمۂ شش جہات را
دست دراز می کند تا بہ طنابِ کہکشاں

۱۶

تو باین گمان کہ شاید سرِ آستانہ دارم

بطوافِ خانہ کارے بخدائے خانہ دارم

شررے پریدہ رنگم گذرد ز جلوۂ من

کہ بتاب یک دو آنے تبِ جاودانہ دارم

نکنم دگر نگاہے بہ رہے کہ طے نمودم

بسراغِ صبحِ فردا روشِ زمانہ دارم

ہمِ عشق کشتیِ من، ہمِ عشق ساحلِ من

نہ غمِ سفینہ دارم، نہ سرِ کرانہ دارم

شررے فشاں ولیکن شررے کہ وا نسوزد

کہ ہنوز نو نیازم غمِ آشیانہ دارم!

بامید ایں کہ روزے بشکار خواہی آمد

ز کمند شہریاراں رم آہوانہ دارم

تو اگر کرم نمائی بمعاشراں بہ بخشم

دو سہ جام دلفروزے ز مئے شبانہ دارم

۱۷

نظر بہ راہ نشیناں سوارہ می گذرد
مرا بگیر کہ کارم ز چارہ می گذرد

بہ دیگراں چہ سخن گسترم ز جلوۂ دوست
بیک نگاہ مثالِ شرارہ می گذرد

رہے بمنزلِ آں ماہ سخت دشوار است
چناں کہ عشق بدوشِ ستارہ می گذرد

ز پردہ بندیٔ گردوں چہ جائے نومیدی است
کہ ناوکِ نظرِ ما ز خارہ می گذرد

مے است شبنمِ ما، کہکشاں کنارۂ اوست
بیک شکستنِ موج از کنارہ می گذرد

بجلوتش چو رسیدی نظر باُد مکش
کہ آں دمے ست کہ کار از نظارہ می گذرد!

من از فراق چہ نالم کہ از ہجوم سرشک
ز راہِ دیدہ دلم پارہ پارہ می گذرد!

۱۸

بر عقلِ فلک پیما ترکانہ شبیخوں بہ
یک ذرۂ دردِ دل از علمِ فلاطوں بہ
دی مغبچۂ با من اسرارِ محبت گفت
اشکے کہ فرو خوردی از بادۂ گلگوں بہ
آں فقر کہ بے تیغے صد کشورِ دل گیرد
از شوکتِ دارا بہ از فرِّ فریدوں بہ
در دیرِ مغاں آئی مضمونِ بلند آور
در خانقۂ صوفی افسانہ و افسوں بہ
در جوے روانِ ما بے منتِ طوفانے
یک موج اگر خیزد آں موج ز جیحوں بہ

سیلے کہ تو آوردی در شہر نمی گنجد
ایں خانہ براندازے در خلوت ہامون بہ
اقبال غزل خواں را کافر نتواں گفتن
سودا بدماغش زد از مدرسہ بیروں بہ

۱۹

یا مسلماں را مدہ فرماں کہ جاں بر کف بنہ
یا دریں فرسودہ پیکر تازہ جانے آفریں
یا چناں کن یا چنیں!

یا برہمن را بفرما نو خداوندے تراش
یا خود اندر سینۂ زناریاں خلوت گزیں
یا چناں کن یا چنیں!

یا دگر آدم کہ از ابلیس باشد کمترک
یا دگر ابلیس بہرِ امتحانِ عقل و دیں
یا چناں کن یا چنیں!

یا جهانی تازهٔ یا امتحانی تازهٔ
می کنی تا چند با ما آنچه کردی پیش ازین
یا چنان کن یا چنین!

فقر بخشی؟ با شکوهِ خسروِ پرویز بخش
یا عطا فرما خرد با فطرت روح الامین
یا چنان کن یا چنین!

یا بکش در سینهٔ من آرزوی انقلاب
یا دگرگون کن نهادِ این زمان و این زمین
یا چنان کن یا چنین!

۲۰

عقل ہم عشق است و از ذوقِ نگہ بیگانہ نیست
لیکن این بیچارہ را آں جراَتِ رندانہ نیست

گرچہ می دانم خیالِ منزل ایجادِ من است
در سفر از پا نشستن ہمتِ مردانہ نیست

ہر زماں یک تازہ جولانگاہ می خواہم ازو
تا جنوں فرمائے من گوید دگر ویرانہ نیست

با چنیں زورِ جنوں پاسِ گریباں داشتم
در جنوں از خود نرفتن کارِ ہر دیوانہ نیست!

۲۱

سوز و گدازِ زندگی لذتِ جستجوے تو
راه چو مار می گزد گر نروم بسوے تو

سینه کشاده جبرئیل از برِ عاشقاں گذشت
تا شررے باو فتد ز آتشِ آرزوے تو

هم بهواے جلوهٔ پاره کنم حجاب را
هم بنگاهِ نارسا پرده کشم بروے تو

من بتلاشِ تو روم یا بتلاشِ خود روم
عقل و دل و نظر همه گم شدگانِ کوے تو

از چمنِ تو رسته ام قطرهٔ شبنمے ببخش
خاطرِ غنچه وا شود کم نشود ز جوے تو

۲۲

دریں محفل کہ کارِ او گذشت از بادہ و ساقی
ندیمے کو کہ در جامش فرو ریزم مے باقی!

کسے کو زہرِ شیریں می خورد از جامِ زرینے
مے تلخ از سفالِ من کجا گیرد بہ تریاقی

شرار از خاکِ من خیزد، کجا ریزم، کرا سوزم
غلط کردی کہ در جانم فگندی سوزِ مشتاقی!

مکدر کرد مغرب چشمہ ہائے علم و عرفاں را
جہاں را تیرہ تر سازد چہ مشائی چہ اشراقی

دلِ گیتی! انا المسموم، انا المسموم، فریادش
خرد نالاں کہ ما عندی بتریاقٍ ولا راقی!

چہ ملائی، چہ درویشی، چہ سلطانی، چہ دربانی
فروغ کار می جوید به سالوسی و زرّاقی

ببازارے کہ چشم صیرفی شوراست و کم نوراست
نگینم خوارتر گردد چو افزاید به بّراقی

۴۳

ساقیا بر جگرم شعلۂ نمناک انداز
دگر آشوبِ قیامت بکفِ خاک انداز

او بیک دانۂ گندم بزمینم انداخت
تو بیک جرعۂ آب آنسوے افلاک انداز

عشق را بادۂ مرد افگن و پُر زور بده
لاے این باده به پیمانۂ ادراک انداز

حکمت و فلسفه کرد است گران خیز مرا
خضرِ من! از سرم این بارِ گران پاک انداز

خرد از گرمیٔ صهبا بگدازے نرسید
چارۂ کار بآن غمزۂ چالاک انداز

بزم در کشمکش بیم و امید است هنوز
همه را بی‌خبر از گردش افلاک انداز

می توان ریخت در آغوش خزان لاله و گل
خیز و بر شاخِ کهن خونِ رگِ تاک انداز

۳۴

از اں آبے کہ در من لالہ کارد ساتگینے دہ
کفِ خاکِ مرا ساقی بہ بادِ فرودینے دہ

زمینائے کہ خوردم در فرنگ اندیشہ تاریک است
سفر ورزیدۂ خود را نگاہِ راہ بینے دہ

چو خس از موج ہر بادے کہ می آید ز جا رفتم
دلِ من از گمانہا در خروش آمد یقینے دہ

بجانم آرزو ہا بود و نابودِ شرر دارد
شبم را کوکبے از آرزوے دل نشینے دہ

بدستم خامۂ دادی کہ نقشِ خسروی بندد
رقم کش ایں چنینم کردۂ لوحِ جبینے دہ

۳۵

ز ہر نقشے کہ دل از دیدہ گیرد پاک می آیم
گدائے معنئ پاکم تہی ادراک می آیم

گہے رسم و رہِ فرزانگی ذوقِ جنوں بخشد
من از درسِ خردمنداں گریباں چاک می آیم!

گہے پیچد جہاں بر من، گہے من بر جہاں پیچم
بگرداں بادہ تا بیروں ازیں پیچاک می آیم

نہ ایں جا چشمکِ ساقی نہ آنجا حرفِ مشتاقی
ز بزمِ صوفی و ملا بسے غمناک می آیم

رسد وقتے کہ خاصانِ ترا با من فتد کارے
کہ من صحرائیم پیشِ ملک بے باک می آیم

۳۶

دلِ بے قیدِ من با نورِ ایماں کافری کردہ
حرم را سجدہ آوردہ بتاں را چاکری کردہ

متاعِ طاعتِ خود را ترازوے برافرازد
ببازارِ قیامت با خدا سوداگری کردہ

زمین و آسماں را بر مرادِ خویش می خواہد
غبارِ راہ و با تقدیرِ یزداں داوری کردہ

گہے با حق درآمیزد، گہے با حق درآویزد
زمانے حیدری کردہ، زمانے خیبری کردہ

بایں بے رنگیِ جوہر ازو نیرنگ می ریزد
کلیمے بیں کہ ہم پیغمبری ہم ساحری کردہ

نگاهش عقلِ دوراندیش را ذوقِ جنون داده
ولیکن با جنونِ فتنہ ساماں نشتری کرده
بجو کے می رسد ایں راه پیمائے تن آسانے
ہزاراں سال منزل در مقامِ آذری کرده!

۳۷

ز شاعر نالۂ مستانہ در محشر چہ می خواہی
تو خود ہنگامۂ ہنگامۂ دیگر چہ می خواہی

بہ بحرِ نغمہ کردی آشنا طبعِ روانم را
ز چاکِ سینہ ام دریا طلب گوہر چہ می خواہی

نمازِ بے حضور از من نمی آید نمی آید
دلے آوردہ ام دیگر ازیں کافر چہ می خواہی

۳۸

نه در اندیشهٔ من کارزارِ کفر و ایمانے
نه در جانِ غمم اندوزم هوائے باغ رضوانے
اگر کاوی درونم را خیالِ خویش را یابی
پریشان جلوهٔ چون ماهتاب اندر بیابانے!

۳۶

مرغِ خوش لہجہ و شاہینِ شکاری از تست
زندگی را روشِ نوری و ناری از تست

دلِ بیدار و کفِ خاک و تماشائے جہاں
سیرِ ایں ماہ بشب گونہ عماری از تست

ہمہ افکارِ من از تست چہ در دل چہ بلب
گہر از بحر برآری نہ برآری از تست

من ہماں مشتِ غبارم کہ بجائے نرسد
لالہ از تست و نمِ ابرِ بہاری از تست

نقش پرداز توئی ما قلم افشانیم

حاضر آرائی و آئنده نگاری از تست

گله ها داشتم از دل بزبانم نرسید

مهر و بے مهری و عیاری و یاری از تست

۴۰

خوشتر ز ہزار پارسائی — گامے بطریقِ آشنائی!

در سینۂ من دمے بیاسائے — از محنت و کلفتِ خدائی!

ما را ز مقامِ ما خبر کن — مائیم کجا و تو کجائی؟

آں چشمکِ محرمانہ باز آر — تا کے بتغافل آزمائی

دی ماہِ تمام گفت با من — در ساز بداغِ نارسائی

خوش گفت ولے حرام کردند — در مذہبِ عاشقاں جدائی

پیشِ تو نہادہ ام دلِ خویش
شاید کہ تو ایں گرہ کشائی!

۱۴

برجهان دل من تاختنش را نگرید
کشتن و سوختن و ساختنش را نگرید

روشن از پرتو آن ماه و لے نیست کہ نیست
با هزار آئینه پرداختنش را نگرید

آنکه یکدست برد تاج سلیمانے چند
با فقیران دو جهان باختنش را نگرید

آنکه شبخون بدل و دیدهٔ دانایان ریخت
پیش نادان سپر انداختنش را نگرید

۴۲

مرا براہِ طلب بار در گِل است ہنوز — کہ دل بقافلہ و رخت در منزل است ہنوز

کجاست برقِ نگاہے کہ خانماں سوزد! — مرا معاملہ با کشت و حاصل است ہنوز

یکے سفینۂ ایں خام را بطوفان دہ — ز ترسِ موج نگاہم بساحل است ہنوز

تپیدن و نرسیدن چہ عالمے دارد — خوشا کسے کہ بدنبالِ محمل است ہنوز

کسے کہ از دو جہاں خویش را بروں نشناخت — فریب خوردۂ ایں نقشِ باطل است ہنوز

نگاہِ شوق تسلّی بجلوۂ نشود — کجا برم خلشے را کہ در دل است ہنوز!

حضورِ یار حکایت دراز تر گردید

چنانکہ ایں ہمہ ناگفتہ در دل است ہنوز!

۴۳

زمستان را سر آمد روزگاران　　نواها زنده شد در شاخساران!

گلان را رنگ و نم بخشد هواها　　که می آید ز طرفِ جویباران

چراغِ لاله اندر دشت و صحرا　　شود روشن تر از بادِ بهاران

دلم افسرده تر در صحبتِ گل　　گریزد این غزال از مرغزاران!

دمے آسوده با درد و غمِ خویش　　دمے نالاں چو جوے کوهساران

زبیم این که ذوقش کم نگردد

نگویم حالِ دل با رازداران!

۴۴

هوای خانه و منزل ندارم   سر راهم غریب هر دیارم

سحر می گفت خاکستر صبا را   فسرد از باد این صحرا شرارم

گذر نرمک پریشانم مگردان   "ز سوز کاروانے یادگارم"

ز چشمم اشک چون شبنم فرو ریخت   که من هم خاکم و در رهگذارم!

بگوشِ من رسید از دل سرودے   که جوئے روزگار از چشمه سارم

ازل تاب و تب دیرینهٔ من   ابد از ذوق و شوقِ انتظارم

میندیش از کفِ خاکے میندیش

بجانِ تو که من پایاں ندارم!

۴۵

از چشم ساقی مست شرابم
بے مے خرابم ، بے مے خرابم

شوقم فزون تر از بے حجابی
بینم نہ بینم در پیچ و تابم

چوں رشتۂ شمع آتش بگیرد
از زخمۂ من تار ربابم!

از من برون نیست منزلگہ من
من بے نصیبم راہے نیابم!

تا آفتابے خیزد ز خاور
مانند انجم بستند خوابم!

۴۶

شب من سحر نمودی که به طلعت آفتابی

تو به طلعت آفتابی سزد این که بی حجابی

تو به دردِ من رسیدی به ضمیرم آرمیدی

ز نگاهِ من رمیدی بچنین گران رکابی

تو عیارِ کم عیاران تو قرارِ بی قراران

تو دوای دل فگاران مگر این که دیر یابی

غمِ عشق و لذّتِ او اثرِ دو گونه دارد

گهی سوز و درد مندی گهی مستی و خرابی!

ز حکایتِ دلِ من تو بگو که خوب دانی
دلِ من کجا که او را بکنارِ من نیابی!
بجلالِ تو که در دل دگر آرزو ندارم
بجز این دعا که بخشی بکبوتران عقابی!

۵/۴

درین میخانه اے ساقی ندارم محرمے دیگر

کہ من شاید نخستین آدمم از عالمے دیگر

مے این پیکر فرسودہ را سازی کہ نت خاکے

فشانی آب را از خاک آتش انگیزی دمے دیگر

بیار آں دولت بیدار و آں بام جہاں بیں را

عجم را داد ہنگامہ بزمے دیگر

۴۸

به جهانِ دردمندان تو بگو چه کار داری؟

تب و تابِ ما شناسی؟ دلِ بے قرار داری؟

چه خبر ترا ز اشکے که فرو چکد ز چشمے

تو به برگِ گل ز شبنم دُرِ شاهوار داری!

چه بگویمت ز جانے که نفس نفس شمارد

دمِ مستعار داری؟ بغمِ روزگار داری!

۴۹

اگر نظّاره از خود رفتگی آرد حجاب او لے
نگیرد با من ایں سودا بہا از بس گراں خواہی

سخن بے پردہ گو با ما است آں روز کم آمیزی
کہ می گفتند تو ما را چنیں خواہی چناں خواہی

نگاہِ بے ادب زد رخنہ ہا در چرخ مینائی
دگر عالم بنا کن گر حجابے درمیاں خواہی

چناں خود را نگہ داری کہ با ایں بے نیازی ہا
شہادت بر وجودِ خود ز خونِ دوستاں خواہی

مقامِ بندگی دیگر مقامِ عاشقی دیگر
ز نوری سجده می خواهی ز خاکی بیش ازاں خواہی!
مس خامے کہ دارم از محبت کیمیا سازم
کہ فردا چوں رسم پیشِ تو از من ارمغاں خواہی!

٥٠

نورِ تو وا نمود سپید و سیاه را

دریا و کوه و دشت و درو و مهر و ماه را!

تو در هوای آن که نگه آشنای اوست

من در تلاش آن که نشاید نگاه را!

۵۱

بدہ آں دل کہ مستی ہاے او از بادۂ خویش است
بگیر ایں دل کہ از خود رفتہ و بیگانہ اندیش است
بدہ آں دل بدہ آں دل کہ گیتی را فراگیرد
بگیر ایں دل بگیر ایں دل کہ در بند کم و بیش است
مرا اے صید گیر از ترکش تقدیر بیروں کش
جگر دوزی چہ می آید ازاں تیرے کہ در کیش است!
نگردد زندگانی ختم از کارِ جہانگیری
جہانے در گرہ بستم جہانے دیگرے پیش است!

۵۲

کفِ خاکِ برگ و سازم بہ رہے فشانم او را
بامید این کہ روزے بفلک رسانم او را
چہ کنم چہ چارہ گیرم کہ ز شاخِ علم و دانش
نہ دمیدہ ہیچ خارے کہ بدل نشانم او را
دہد آتشِ جدائی شررے مرا نمودے
بہمان نفس بمیرم کہ فرو نشانم او را
مے عشق و مستیٔ او نرود برون ز خویشم
کہ دل آن چنان ندادم کہ دگر ستانم او را

تو بلوح سادۂ من همه مدعا نوشتی

دگر آنچنان ادب کن که غلط نخوانم او را

بحضور تو اگر کس غزلے ز من سراید

چه شود اگر نوازی به همین که دانم او را

۵۳

این دل که مرا دادی لبریز یقین بادا
این جام جهان بینم روشن تر ازین بادا
تلخے که فرو ریزد گردون بسفال من
در کام کہن رندے آنہم شکریں بادا

۵۴

رمزِ عشقِ تو بہ اربابِ ہوس نتوان گفت
سخن از تاب و تبِ شعلہ بہ خس نتوان گفت
تو مرا ذوقِ بیان دادی و گفتی کہ بگوے
ہست در سینۂ من آنچہ بکس نتوان گفت!
از نہان خانۂ دل خوش غزلے می خیزد
سرِ شاخے ہمہ گویم بہ قفس نتوان گفت
شوق اگر زندۂ جاوید نباشد عجب است
کہ حدیثِ تو درین یک دو نفس نتوان گفت!

۵۵

یاد ایامی کہ خوردم بادہ ہا با چنگ و نے
جامِ مے در دستِ من مینائے مے در دستِ وے!
در کنار آئی خزانِ ما زند رنگِ بہار
ور نیائی فرودیں افسردہ تر گردد ز دے!
بے تو جانِ من چو آں سازے کہ تارش در گسست
در حضور از سینۂ من نغمہ خیزد پے بہ پے
آنچہ من در بزمِ شوق آوردہ ام دانی کہ چیست
یک چمن گل یک نیستاں نالہ یک خمخانہ مے!

زندہ کن باز آں محبت را کہ از نیروے او

بوریاے رہ نشینے در فتد با تخت کے!

دوستاں خرم کہ بر منزل رسید آوارۂ

من پریشاں جادہ ہاے علم و دانش کردۂ!

۵۶

انجم بگریبان ریخت این دیدۂ تر ما را
بیروں ز سپہر انداخت این ذوق نظر ما را

ہر چند زمین سائیم بر تر ز ثریائیم
دانی کہ نمی زیبد عمرے چو شرر ما را

شام و سحر عالم از گردش ما خیزد
دانی کہ نمی سازد این شام و سحر ما را

این شیشۂ گردوں را از بادہ تہی کردیم
کم کاسہ مشو ساقی! مینائے دگر ما را!

شایانِ جنونِ ما پہنائے دو گیتی نیست
این راہگذر ما را آں راہگذر ما را!

۵۷

خاور که آسمان به کمند خیال اوست　　از خویشتن گسسته و بی سوز آرزوست

در تیره خاک او تب و تاب حیات نیست　　جولان موج را نگران از کنار جوست

بتخانه و حرم همه افسرده آتشی

پیر مغان شراب هوا خورده در سبوست!

فکر فرنگ پیش مجاز آورد سجود　　بینای کور و مست تماشای رنگ و بوست!

گردنده تر ز چرخ و ربانیده تر ز مرگ　　از دست او بدامن ما چاک بی رفوست!

خاکی نهاد و خو ز سپهر کهن گرفت　　عیار و بی مدار و کلان کار و توبتوست!

مشرق خراب و مغرب از آن بیشتر خراب　　عالم تمام مرده و بی ذوق جستجوست!

ساقی بیار باده و بزم شبانه ساز

ما را خراب یک نگه محرمانه ساز!

۵۸

فرصت کشمکش مده این دل بیقرار را
یک دو شکن زیاده کن گیسوی تابدار را

از تو درون سینه ام برق تجلئی که من
با مه و مهر داده ام تلخی انتظار را

ذوق حضور در جهان رسم صنم گری نهاد
عشق فریب می دهد جان امیدوار را

تا بفراغ خاطری نغمهٔ تازه زنم
باز به مرغزار ده طائر مرغزار را

طبعِ بلند دادۂ، بند ز پائے من کشائے

تا بہ پلاسِ تو دہم خلعتِ شہریار را

تیشہ اگر بسنگ زد ایں چہ مقامِ گفتگو است

عشق بدوش می کشد ایں ہمہ کوہسار را !

۵۹

جانم در آویخت با روزگاران جوی است نالان در کوهساران!

پیدا ستیزد، پنهان ستیزد ناپایدارے با پایداران!

این کوه و صحرا این دشت و دریا نے رازداران نے غمگساران

بیگانۂ شوق! بیگانۂ شوق! این جویباران این آبشاران

فریاد بے سوز! فریاد بے سوز! بانگِ هزاران در شاخساران

داغے کہ سوزد در سینۂ من آن داغ کم سوخت در لاله زاران!

محفل ندارد ساقی ندارد

تلخے کہ سازد با بے قراران!

۶۰

بہ تسلیٔ کہ دادی نگذاشت کارِ خود را

بتو باز می سپارم دلِ بیقرارِ خود را

چہ وصالے کہ محنتِ او ز نفس شماریٔ او

کہ بدستِ خود ندارد رگِ روزگارِ خود را

بصفت آرمیدم تو بجوششِ خودنمائی

بکنارہ پرفگندی دُرِ آبدارِ خود را

مہ و انجم از تو دارد گلہ ہا شنیدہ باشی

کہ بخاکِ تیرۂ ما زدۂ شرارِ خود را

خلشے بسینۂ ما ز خدنگِ او غنیمت است

کہ اگر بپایش افتد نبرد شکارِ خود را

۶۱

بحرفے می تواں گفتن تمنائے جہانے را
من از ذوقِ حضوری طول دادم داستانے را

ز مشتاقاں اگر تابِ سخن بردی نمی دانی
محبت می کند گویا نگاہِ بے زبانے را!

کجا نورے کہ غیر از قاصدی چیزے نمی داند
کجا خاکے کہ در آغوشش دارد آسمانے را!

اگر یک ذرہ کم گردد ز انگیزِ وجودِ من
بایں قیمت نمی گیرم حیاتِ جاودانے را!

من اے دریائے بے پایاں بہ موجِ تو در افتادم
نہ گوہر آرزو دارم نہ می جویم کرانے را
ازاں معنی کہ چوں شبنم بجانِ من فرو ریزی
جہانے تازہ پیدا کردہ ام عرضِ فغانے را

۹۲

چند بروے خود کشی پردۂ صبح و شام را

چہرہ کشا تمام کن جلوۂ ناتمام را

سوز و گداز حالتے است! بادہ ز من طلب کنی

پیشِ تو گر بیاں کنم مستیٔ ایں مقام را!

من بسرودِ زندگی آتشِ او فسردہ ام

تو بہ شبنمے بدہ لالۂ تشنہ کام را

عقل ورق ورق بگشت عشق بہ نکتۂ رسید

طائرِ زیرکے برد دانۂ زیرِ دام را

نغمه کجا و من کجا سازِ سخن بهانه ایست

سوی قطار می کشم ناقهٔ بی زمام را!

وقت برهنه گفتن است من به کنایه گفته ام

خود تو بگو کجا برم هم نفسانِ خام را!

۹۳

نفس شمار بہ بیباکیِ روزگارِ خودیم
مثالِ بحر خروشیم و در کنارِ خودیم

اگرچہ سطوتِ دریا امان بکس ندہد
بخلوتِ صدفِ او نگاہدارِ خودیم

ز جوہرے کہ نہان است در طبیعتِ ما
مپرس صیرفیان را کہ ما عیارِ خودیم

نہ از خرابۂ ما کس خراج می خواہد
فقیرِ راہ نشینیم و شہریارِ خودیم

درونِ سینۂ ما دیگرے! چہ بوالعجبی است!
کرا خبر کہ توئی یا کہ ما دوچارِ خودیم!
کشاے پردہ ز تقدیرِ آدمِ خاکی
کہ ما بہ رہگذرِ تو در انتظارِ خودیم!

۶۴

بہ فغاں نہ لب کشودم کہ فغاں اثر ندارد
غمِ دل نگفتہ بہتر ہمہ کس جگر ندارد

چہ حرم چہ دیر ہر جا سخنے ز آشنائی!
مگر ایں کہ کس ز رازِ من و تو خبر ندارد!

چہ ندیدنی است اینجا کہ شرر جہانِ ما را
نفسے نگاہ دارد نفسے دگر ندارد!

تو ز راہِ دیدۂ ما بہ ضمیرِ ما گذشتی
مگر آنچناں گذشتی کہ نگہ خبر ندارد!

کس ازیں نگیں شناساں نگذشت برنگینم
بتو می سپارم او را کہ جہاں نظر ندارد
قدحِ خرد فروزے کہ فرنگ داد مارا
ہمہ آفتاب لیکن اثرِ سحر ندارد!

۶۵

ما که افتاده تر از پرتو مه آمده ایم

کس چه داند که چسان این همه ره آمده ایم

با رقیبان سخن از درد دل ما گفتی

شرمسار از اثر ناله و آه آمده ایم

پرده از چهره برافگن که چو خورشید سحر

بهر دیدار تو لبریز نگه آمده ایم

عزم ما را به یقین پخته تر ساز که ما

اندرین معرکه بی خیل و سپه آمده ایم

[illegible] تو ندانی که نگاهی سر راهی چه کند

در حضور تو دعا گفته به ره آمده ایم!

٦٦

اے خدائے مہر و مہ خاکِ پریشانے نگر

ذرۂ در خود فرو پیچد بیابانے نگر

حسنِ بے پایاں درونِ سینۂ خلوت گرفت

آفتابِ خویش را زیرِ گریبانے نگر

بر دلِ آدم زدی عشقِ بلا انگیز را

آتشِ خود را بآغوشِ نیستانے نگر

شوید از دامانِ ہستی داغہائے کہنہ را

سخت کوشی ہائے ایں آلودہ دامانے نگر

خاکِ ما خیزد کہ سازد آسمانے دیگرے

ذرۂ ناچیز و تعمیرِ بیابانے نگر

زبورِ عجم

حصّہ دوم

شاخِ نہالِ سدرہٴ خار و خسِ چمن مشو
منکرِ او اگر شدی منکرِ خویشتن مشو

دو عالم را تواں دیدن بمینائے کہ من دارم
کجا چشمے کہ بیند آں تماشائے کہ من دارم

وگر دیوانہ آید کہ در شہر افگند ہوے
دو صد ہنگامہ برخیزد ز سودائے کہ من دارم

مخور ناداں غم از تاریکیٔ شبہا کہ می آید
کہ چوں انجم درخشد داغِ سیمائے کہ من دارم

ندیم خویش می سازی مرا لیکن ازاں ترسم
نداری تابِ آں آشوب و غوغائے کہ من دارم

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

۱

برخیز کہ آدم را ہنگامِ نمود آمد
ایں مشتِ غبارے را انجم بسجود آمد
آں راز کہ پوشیدہ در سینۂ ہستی بود
از شوخیٔ آب و گل در گفت و شنود آمد!

۲

مہ و ستارہ کہ در راہِ شوق ہم سفر اند
کرشمہ سنج و ادافہم و صاحب نظر اند
چہ جلوہ ہاست کہ دیدند در کفِ خاکے
قفا بجانبِ افلاک سوے ما نگرند

۳

درونِ لاله گذر چوں صبا توانی کرد
بیک نفس گرهِ غنچه وا توانی کرد

حیات چیست؟ جہاں را اسیرِ جاں کردن
تو خود اسیرِ جہانی، کجا توانی کرد!

مقدر است که مسجودِ مهر و مه باشی
ولے هنوز ندانی چها توانی کرد!

اگر ز میکدهٔ من پیالهٔ گیری
ز مشتِ خاک جہانے بپا توانی کرد!

چساں بسینه چراغے فروختی اقبال
بخویش آنچه توانی بما توانی کرد!

۴

اگر بہ بحرِ محبّت کرانہ می خواہی

ہزار شعلہ دہی یک زبانہ می خواہی!

مرا ز لذّتِ پرواز آشنا کردند

تو در فضاے چمن آشیانہ می خواہی!

یکے بدامنِ مردانِ آشنا آویز

ز یار اگر نگہِ محرمانہ می خواہی

جنوں نداری و ہوے فگندۂ در شہر

سبو شکستی و بزمِ شبانہ می خواہی!

تو ہم بعشوہ گری کوش و دلبری آموز

اگر ز ما غزلِ عاشقانہ می خواہی

۵

زمانه قاصدِ طیّارِ آں دلآرام است
چه قاصدے که وجودش تمام پیغام است!

گمان مبر که نصیبِ تو نیست جلوهٔ دوست
درونِ سینه هنوز آرزوے تو خام است!

گرفتم ایں که چو شاهیں بلند پروازی
بهوش باش که صیادِ ما کهن دام است

باوجِ مشتِ غبارے کجا رسد جبریل
بلند نامیٔ او از بلندیٔ بام است!

ایضاً "تو از شمارِ نفس زندۂ نمی دانی"

کہ زندگی بہ شکستِ طلسمِ ایام است!

ز علم و دانشِ مغرب ہمیں قدر گویم

خوش است آہ و فغاں تا نگاہ ناکام است

من از ہلال و چلیپا دگر نیندیشم

کہ فتنۂ دگرے در ضمیرِ ایّام است!

۶

دگر ز سادہ دلیہاے یار نتواں گفت
نشستہ بر سرِ بالینِ من ز درماں گفت!

زباں اگرچہ دلیر است و مدعا شیریں
سخن ز عشق چہ گویم جز ایں کہ نتواں گفت

خوشا کسے کہ فرو رفت در ضمیرِ وجود
سخن مثالِ گہر بر کشید و آساں گفت

خرابِ لذّتِ آنم کہ چوں شناخت مرا
عتابِ زیرِ لبی کرد و خانہ ویراں گفت

غمیں مشو کہ جہاں رازِ خود بروں ندہد
کہ آنچہ گل نتوانست مرغِ نالاں گفت

پیامِ شوق کہ من بے حجاب می گویم
بہ لالہ قطرۂ شبنم رسید و پنہاں گفت

اگر سخن ہمہ شوریدہ گفتہ ام چہ عجب
کہ ہر کہ گفت ز گیسوے او پریشاں گفت

۶

خرد از ذوقِ نظر گرمِ تماشا بود است
ایں کہ جویندہ و یابندۂ ہر موجود است

جلوۂ پاک طلب از مہ و خورشید گذر
زانکہ ہر جلوہ دریں دیر نگہ آلود است

۸

غلامِ زنده دلانم که عاشقِ سره اند
نه خانقاه نشینان که دل بکس ندهند

بآں دلے که برنگ آشنا و بیرنگ است
عیارِ مسجد و مے خانه و صنم کده اند

نگاه از مه و پروین بلند تر دارند
که آشیاں بگریبانِ کهکشاں ننهند

بروں ز انجمنے و درمیانِ انجمنے
بخلوت اند و لے آنچناں که باهمه اند

بچشم کم منگر عاشقان صادق را
که این شکسته بهایان متاع قافله اند!
به بندگان خط آزادگی رقم کردند
چنانکه شیخ و برهمن شبان بی رمه اند
پیاله گیر که می را حلال می گویند
حدیث اگرچه غریب است راویان ثقه اند

۹

لالهٔ این چمن آلودهٔ رنگ است هنوز

سپر از دست مینداز که جنگ است هنوز

فتنه‌ای را که دو صد فتنه بآغوشش بود

دختری هست که در مهد فرنگ است هنوز

ای که آسوده نشینی لب ساحل برخیز

که ترا کار بگرداب و نهنگ است هنوز

از سر تیشه گذشتن ز خردمندی نیست

ای بسا لعل که اندر دل سنگ است هنوز

باش! تا پردہ کشایم ز مقامِ دگرے!

چہ دہم شرحِ نواہا کہ بچنگ است ہنوز!

نقش پردازِ جہاں چوں بجنونم نگریست

گفت ویرانہ بسودائے تو تنگ است ہنوز!

۱۰

تکیه بر حجت و اعجاز بیان نیز کنند
کار حق گاه بشمشیر و سنان نیز کنند

گاه باشد که ته خرقه زره می پوشند
عاشقان بنده حال اند و چنان نیز کنند

چون جهان کهنه شود پاک بسوزند او را
وز همان آب و گل ایجاد جهان نیز کنند

همه سرمایه خود را بنگاهی بدهند
این چه قومی است که سودا بزیان نیز کنند

آنچہ از موجِ ہوا با پرِ کاہے کردند

عجبے نیست کہ با کوہِ گراں نیز کنند!

عشق مانندِ متاعے است ببازارِ حیات

گاہ ارزاں بفروشند و گراں نیز کنند!

تا تو بیدار شوی نالہ کشیدم ورنہ

عشق کارے است کہ بے آہ و فغاں نیز کنند!

۱۱

چو موج مست خودی باش و سر بطوفان کش

ترا که گفت که بنشین و پا بدامان کش؟

بقصد صید پلنگ از چمن سرا برخیز

بکوه رخت گشا خیمه در بیابان کش

بمهر و ماه کمند گلو فشار انداز

ستاره را ز فلک گیر و در گریبان کش

گرفتم این که شراب خودی بسی تلخ است

بدرد خویش نگر زهر ما بدرمان کش

۱۲

خضر وقت از خلوت دشت حجاز آید برون

کاروان زین وادی دور و دراز آید برون

من بسیمای غلامان فر سلطان دیده ام

شعلهٔ محمود از خاک ایاز آید برون!

عمرها در کعبه و بت خانه می نالد حیات

تا ز بزم عشق یک دانای راز آید برون!

طرح نو می افگند اندر ضمیر کائنات

ناله ها کز سینهٔ اهل نیاز آید برون!

چنگ را گیرید از دستم که کار از دست رفت

نغمه ام خون گشت و از رگ های ساز آید برون!

۱۳

ز سلطاں کنم آرزوے نگاہے!
مسلمانم از گِل نسازم الٰہے
دلِ بے نیازے کہ در سینہ دارم
گدا را دہد شیوۂ پادشاہے
ز گردوں فتد آنچہ بر لالۂ من
فرو ریزم او را بہ برگ گیاہے
چو پرویں فرو ناید اندیشۂ من
بہ دریوزۂ پرتوِ مہر و ماہے

اگر آفتابے سوئے من خرامد
بشوخی بگردانم او را ز راہے
بآں آب و تابے کہ فطرت بہ بخشد
درخشم چو برقے بابر سیاہے
رہ و رسم فرمانروایاں شناسم
خراں بر سر بام و یوسف بچاہے!

رباعی
۱۴

با نشّهٔ درویشی درساز و دمادم زن
چون پخته شوی خود را بر سلطنتِ جم زن
گفتند جهانِ ما آیا بتو می سازد؟
گفتم که نمی سازد! گفتند که برهم زن!
در میکده‌ها دیدم شایسته حریفی نیست!
با رستمِ دستان زن با مغبچه‌ها کم زن
ای لالهٔ صحرائی تنها نتوانی سوخت ۱۱
این داغِ جگر تابی بر سینهٔ آدم زن

تو سوزِ درونِ او، تو گرمیٔ خونِ او

باور نکنی؟ چاکے در پیکرِ عالم زن

عقل است چراغِ تو؟ در راہگذارے نہ

عشق است ایاغِ تو؟ با بندۂ محرم زن

لختِ دلِ پُر خونے از دیدہ فرو ریزم

لعلے ز بدخشانم بردار و بجانم زن!

۱۳

هوس هنوز تماشاگرِ جهانداری است
دگر چه فتنه پسِ پرده‌هاے زنگاری است؟
زماں زماں شکند آنچه می‌تراشد عقل
بیا که عشق مسلمان و عقل زنّاری است!
امیرِ قافله سخت کوش و پیہم کوش
که در قبیلهٔ ما حیدری ز کرّاری است
تو چشم بستی و گفتی که ایں جہاں خواب است
کشاے چشم که ایں خواب خوابِ بیداری است

بخلوت انجمنے آفریں کہ فطرتِ عشق

یکی شناس و تماشا پسندِ بسیاری است

تپید یک دم و کردند زیبِ فتراکش

خوشا نصیبِ غزالے کہ زخمِ او کاری است

بباغ و راغ گہرہاے نغمہ می پاشم

گراں متاع و چہ ارزاں ز کساد بازاری است!

۱۶

فرشتہ گرچہ بروں از طلسمِ افلاک است
نگاہِ او بتماشاے ایں کفِ خاک است

گماں مبر کہ بیک شیوہ عشق می بازند
قبا بدوشِ گل و لالہ بے جنوں چاک است

حدیثِ شوق ادا می تواں بخلوتِ دوست
بنالہ کہ ز آلائشِ نفس پاک است!

تواں گرفت ز چشمِ ستارہ مردم را
خرد بدستِ تو شاہینِ تند و چالاک است

کشائے چہرہ کہ آنکس کہ لن ترانی گفت

ہنوز منتظرِ جلوۂ کفِ خاک است

دریں چمن کہ سرود است و ایں نواز کجاست؟

کہ غنچہ سرگریبان و گل عرقناک است

۱۷

عرب کہ باز دہد محفلِ شبانہ کجاست؟
عجم کہ زندہ کند رودِ عاشقانہ کجاست؟

بزیرِ خرقۂ پیراں سبوچہ ہا خالی است
فغاں کہ کس نشناسد مئے جوانہ کجاست؟

دریں چمن کدہ ہر کس نشیمنے سازد
کسے کہ سازد و نسوزد آشیانہ کجاست؟

ہزار قافلہ بیگانہ وار دید و گذشت
دلے کہ دید باندازِ محرمانہ کجاست؟

چو موج خیز و بہ یم جاودانہ می آویز
کرانہ می طلبی بے خبر کرانہ کجاست؟
بیا کہ در رگِ تاکِ تو خونِ تازہ دوید
دگر مگوے کہ آں بادۂ مغانہ کجاست
بیک نورد فرو پیچ روزگاراں را
ز دیر و زود گذشتی دگر زمانہ کجاست!

۱۸

مانندِ صبا خیز و وزیدن دگر آموز دامانِ گل و لاله کشیدن دگر آموز
اندر دلِ یک غنچه خزیدن دگر آموز!

موئینه به بر کردی و بے ذوق تپیدی آں گونه تپیدی که بجائے نرسیدی
در انجمن شوق تپیدن دگر آموز!

کافر! دل آواره دگر باره باو بند بر خویش کشا دیده و از غیر فرو بند
دیدن دگر آموز و ندیدن دگر آموز!

دم چیست؟ پیام است شنیدی؟ نشنیدی! در خاکِ تو یک جلوهٔ عام است ندیدی!
دیدن دگر آموز شنیدن دگر آموز!

ما چشم عقاب و دل شهباز نداریم چوں مرغ سرا لذت پرواز نداریم
اے مرغ سرا خیز و پریدن دگر آموز!

تختِ جم و دارا سرِ راہے نفروشند　　این کوہ گران است بکاہے نفروشند

با خونِ دلِ خویش خریدن دگر آموز!

نالیدی و تقدیر ہمان است کہ بود است　　آن حلقۂ زنجیر ہمان است کہ بود است

نومید مشو نالہ کشیدن دگر آموز!

واسوختہ یک شرر از داغ جگر گیر　　یک چند بخود پیچ و نیستان ہمہ در گیر

چون شعلہ بخاشاک دویدن دگر آموز!

---

(۱۹)

۱۹

اے غنچۂ خوابیدہ چو نرگس نگراں خیز　　کاشانۂ ما رفت بتاراج غماں خیز
از نالۂ مرغ چمن از بانگِ اذاں خیز　　از گرمیٔ ہنگامۂ آتش نفساں خیز
از خوابِ گراں، خوابِ گراں، خوابِ گراں خیز
از خوابِ گراں خیز!

خورشید کہ پیرایہ بسیمائے سحر بست　　آویزہ بگوشِ سحر از خونِ جگر بست
از دشت و جبل قافلہ ہا رختِ سفر بست　　اے چشمِ جہاں بیں بہ تماشائے جہاں خیز
از خوابِ گراں، خوابِ گراں، خوابِ گراں خیز
از خوابِ گراں خیز!

خاور همه مانندِ غبارِ سرِ راهے است — یک نالۂ خاموش و اثر باختہ آہے است

ہر ذرّۂ این خاک گرہ خوردہ نگاہے است — از ہند و سمرقند و عراق و ہمدان خیز

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

دریائے تو دریاست کہ آسودہ چو صحراست — دریائے تو دریاست کہ افزون نشد و کاست

بیگانۂ آشوب و نہنگ است، چہ دریاست! — از سینۂ چاکش صفتِ موج روان خیز

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

این نکتہ گشایندۂ اسرارِ نہان است — ملک است تنِ خاکی و دین روحِ روان است

تن زندہ و جان زندہ ز ربطِ تن و جان است — با خرقہ و سجادہ و شمشیر و سنان خیز

از خوابِ گران، خوابِ گران، خوابِ گران خیز

از خوابِ گران خیز!

ناموسِ ازل را تو امینی تو امینی! دارائے جہاں را تو یساری تو یمینی
اے بندۂ خاکی تو زمانی تو زمینی صہبائے یقیں درکش و از دیرِ گماں خیز

از خوابِ گراں خوابِ گراں خوابِ گراں خیز

از خوابِ گراں خیز!

فریاد ز افرنگ و دلآویزیٔ افرنگ فریاد ز شیرینی و پرویزیٔ افرنگ
عالم ہمہ ویرانہ ز چنگیزیٔ افرنگ معمارِ حرم! باز بہ تعمیرِ جہاں خیز

از خوابِ گراں خوابِ گراں خوابِ گراں خیز

از خوابِ گراں خیز!

۲۰

جهان ما همه خاک است و پے سپر گردد
ندانم این که نفس‌هاے رفته بر گردد

شبے که گور غریبان نشیمن است او را
مه و ستاره ندارد چسان سحر گردد؟

دلے که تاب و تب لایزال می‌طلبد
کرانه‌ئے که شود برق یا شرر گردد

نگاه شوق و خیال بلند و ذوق وجود
مترس از اینکه همه خاک رهگذر گردد

چنان بزی که اگر مرگ ماست مرگ دوام
خدا ز کردهٔ خود شرمسار تر گردد!

۲۱

باز بر رفته و آینده نظر باید کرد
هله برخیز که اندیشهٔ دگر باید کرد

عشق بر ناقهٔ ایّام کشد محمل خویش
عاشقی؟ راحله از شام و سحر باید کرد

پیر ما گفت جهان بر روشی محکم نیست
از خوش و ناخوش او قطع نظر باید کرد

تو اگر ترک جهان کرده سر او داری
پس نخستین ز سر خویش گذر باید کرد

گفتمش در دل من لات و منات است بسی
گفت این بتکده را زبر و زیر باید کرد

۲۲

خیالِ من بہ تماشائے آسماں بود است
بدوشِ ماہ و بآغوشِ کہکشاں بود است
گماں مبر کہ ہمیں خاکداں نشیمنِ ماست
کہ ہر ستارہ جہان است یا جہاں بود است!
بچشمِ مورِ فرومایہ آشکار آید
ہزار نکتہ کہ از چشمِ ما نہاں بود است
زمیں بپشتِ خود الوند و بے ستوں دارد
غبارِ ماست کہ بر دوشِ او گراں بود است!
ز داغِ لالۂ خونیں پیالہ می بینم
کہ ایں گسستہ نفس صاحبِ فغاں بود است!

۳

از نوائے من قیامت رفت و کس آگاہ نیست

پیشِ محفل جز بم و زیر و مقام و راہ نیست

در نہادم عشق با فکرِ بلند آمیختند

ناتمامِ جاودانم کارِ من چوں ماہ نیست

لب فرو بند از فغاں درساز با دردِ فراق

عشق تا آہے کشد از جذبِ خویش آگاہ نیست

"شعلۂ می باش و خاشاکے کہ پیش آید بسوز!"

خاکیاں را در حریمِ زندگانی راہ نیست

جُرّهٔ شاهینی بمرغانِ سرا صحبت مگیر

خیز و بال و پر کشا پروازِ تو کوتاه نیست

کرمِ شب تاب است شاعر در شبستانِ وجود

در پر و بالش فروغے گاه هست و گاه نیست

در غزل **اقبال** احوالِ خودی را فاش گفت

زانکه این نو کافر از آئینِ دیر آگاه نیست

۲۴

شراب میکدهٔ من نه یادگار جم است
فشردهٔ جگر من بشیشهٔ عجم است
چو موج خیز تپید آدم بجستجوی وجود
هنوز تا بکمر در بیابان عدم است
بیا که مثل خلیل این طلسم در شکنیم
که جز تو هر چه درین دیر دیده ایم صنم است
اگر بسینهٔ این کائنات در نروی
نگاه را بتماشا گذاشتن ستم است

غلط خرامیِ ما نیز لذّتے دارد

خوشم که منزلِ ما دور و راه خم بخم است

تغافلے که مرا رخصتِ تماشا داد

تغافل است و به از التفاتِ دمبدم است

مرا اگرچه به بتخانه پرورش دادند

چکید از لبِ من آنچه در دلِ حرم است!

۲۵

لالۂ صحرایم از طرفِ خیابانم برید

درہوائے دشت و کہسار و بیابانم برید

روبہی آموختم از خویش دور افتادہ ام

چارہ پردازاں! بآغوشِ نیستانم برید

درمیانِ سینہ حرفے داشتم گم کردہ ام

گرچہ پیرم پیشِ ملائے دبستانم برید

سازِ خاموشم نوائے دیگرے دارم ہنوز

آنکہ بازم پردہ گرداند بپیشِ آنم برید

در شبِ من آفتابِ آں کہن داغے بس است
ایں چراغِ زیرِ فانوس از شبستانم برید
منکرِ رمزِ شہریاری با غلاماں گفتہ ام
بندۂ تقصیر وارم پیشِ سلطانم برید

۲۶

سخنِ تازہ زدم کس بہ سخن وا نرسید
جلوہ خوں گشت و نگاہے بہ تماشا نرسید

سنگ می باش و درین کارگہِ شیشہ گذر
وائے سنگے کہ صنم گشت و بہ مینا نرسید

کہنہ را در شکن و باز بہ تعمیر خرام
ہر کہ در ورطۂ "لا" ماند بہ "الا" نرسید

اے خوش آں جوئے تنک مایہ کہ از ذوقِ خودی
در دلِ خاک فرو رفت و بہ دریا نرسید

از کلیمے سبق آموز کہ دانائے فرنگ
جگرِ بحر شگافید و بہ سینا نرسید
عشق اندازِ تپیدن ز دلِ ما آموخت
شررِ ماست کہ بر جست و بہ پروانہ رسید!

۲۷

عاشق آن نیست که لب گرم فغانے دارد

عاشق آن است که بر کف دو جہانے دارد!

عاشق آن است که تعمیر کند عالم خویش

در نسازد به جہانے که کرانے دارد

دل بیدار ندادند به دانائے فرنگ

این قدر ہست که چشم نگرانے دارد

عشق ناپید و خرد می گزدش صورت مار

گرچه در کاسهٔ زر لعل روانے دارد

دُردِ من گیر که در میکده ہا پیدا نیست

پیر مردے که مے تند و جوانے دارد!

۲۸

درین چمن دلِ مرغان زمان زمان دگر است
بشاخ گل دگر است و بآشیان دگر است

بخود نگر، گلہ ہائے جہاں چہ می گوئی
اگر نگاہِ تو دیگر شود جہاں دگر است!

بہ ہر زمانہ اگر چشم تو نکو نگرد
طریقِ میکدہ و شیوۂ مغاں دگر است

بہ پیرِ قافلہ از من دعا رسان و بگوے
اگرچہ راہ ہمان است کاروان دگر است!

۲۹

ما از خدائے گم شدہ ایم او بجستجوست
چوں ما نیاز مند و گرفتارِ آرزوست

گاہے بہ برگِ لالہ نویسد پیامِ خویش
گاہے درونِ سینۂ مرغاں بہ ہاؤ ہوست

در نرگس آرمید کہ بیند جمالِ ما
چنداں کرشمہ داں کہ نگاہش بہ گفتگوست!

آہے سحر گہے کہ زند در فراقِ ما
بیرون و اندروں زبر و زیر و چارسوست!

هنگامه بست از پئے دیدارِ خاکئے
نظاره را بہانہ تماشائے رنگ و بوست

پنہاں بذرّہ ذرّہ و ناآشنا ہنوز
پیدا چو ماہتاب و بآغوشِ کاخ و کوست

در خاکدانِ ما گہرِ زندگی گم است
ایں گوہرے کہ گم شدہ مائیم یا کہ اوست؟

۳۰

خواجہ از خونِ رگِ مزدور سازد لعلِ ناب
از جفاے دہ خدایاں کشتِ دہقاناں خراب

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

شیخ شہر از رشتۂ تسبیح صد مومن بدام
کافرانِ سادہ دل را برہمن زنّار تاب

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

میر و سلطاں نرد باز و کعبتینِ شاں دغل
جانِ محکوماں ز تن بردند و محکوماں بخواب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

واعظ اندر مسجد و فرزندِ او در مدرسہ
آں بہ پیری کودکے ایں پیر در عہدِ شباب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

اے مسلماناں فغاں از فتنہ ہائے علم و فن
اہرمن اندر جہاں ارزان و یزداں دیریاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

شوخیِ باطل نگر! اندر کمینِ حق نشست!

شپّر از کوری شبیخونے زند بر آفتاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

در کلیسا ابنِ مریم را بدار آویختند!

مصطفیٰ از کعبہ ہجرت کردہ با ام الکتاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

من درونِ شیشہ ہائے عصرِ حاضر دیدہ ام

آں چناں زہرے کہ از وے مارہا در پیچ و تاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

با ضعیفاں گاہ نیروے پلنگاں می دہند
شعلہ شاید بروں آید ز فانوس حباب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

۱۳۱

گرچه می دانم که روزے بے نقاب آید بروں
تا نہ پنداری کہ جاں از پیچ و تاب آید بروں

ضربتے باید کہ جانِ خفتہ برخیزد ز خاک
نالہ کے بے زخمہ از تارِ رباب آید بروں

تاکِ خویش از گریہ ہائے نیم شب سیراب دار
کز درونِ او شعاعِ آفتاب آید بروں

ذرہ بے مایہ ترسم کہ ناپیدا شوی
پختہ تر کن خویش را تا آفتاب آید بروں

درگذر از خاکِ خود را پیکرِ تنا کی بگیر
چاک اگر در سینہ ریزی ماہتاب آید بروں!

گر بروئے تو حریمِ خویش را در بستہ اند
سر بہ سنگِ آستاں زن لعلِ ناب آید بروں!

۳۴

کشاده رو ز خوش و ناخوش زمانه گذر
ز گلشن و قفس و دام و آشیانه گذر

گرفتم این که غریبی و ره شناس نهٔ
بکوی دوست باندازِ محرمانه گذر

بهر نفس که برآری جهان دگرگون کن
درین رباطِ کهن صورتِ زمانه گذر

اگر عنانِ تو جبریل و حور می گیرند
کرشمه بر دلِ شان ریز و دلبرانه گذر

۳۴

زندگی در صدفِ خویش گہر ساختن است

در دلِ شعلہ فرو رفتن و نگداختن است

عشق ازیں گنبدِ دربستہ بروں تاختن است

شیشۂ ماہ ز طاقِ فلک انداختن است

سلطنت نقدِ دل و دیں ز کف انداختن است

بہ یکے داد جہاں بردن و جاں باختن است

حکمت و فلسفہ را ہمتِ مردے باید

تیغِ اندیشہ بروئے دو جہاں آختن است

مذہبِ زندہ دلاں خوابِ پریشانے نیست

ازہمیں خاک جہانِ دگرے ساختن است!

۳۴

برون از گنبد در بسته پیدا کرده ام راهی
که از اندیشه برتر می پرد آه سحرگاهی

تو ای شاهین نشیمن در چمن کردی ازان ترسم
هوای او به بال تو دهد پرواز کوتاهی!

غبار گشته ای آسوده نتوان زیستن اینجا
به باد صبحدم در پیچ و منشین بر سر راهی

ز جوی کهکشان بگذر ز نیل آسمان بگذر
ز منزل دل بمیرد گرچه باشد منزل ماهی

اگر زاں برقِ بے پروا درونِ او تہی گردد

بچشمم وہ سیاہی بیسر زد یا پگاہے

چساں آدابِ محفل را نگہ دارند و می سوزند

مپرس از ما شہیدانِ نگاہِ برسرِ راہے!

پس از من شعرِ من خوانند و دریابند و می گویند

جہانے را دگرگوں کرد یک مردِ خود آگاہے!

۳۵

(نظیری) "گنهگار غیورم مزد بے خدمت نمی گیرم"

ازاں دانم که بر تقدیر او بستند تقصیرم

ز فیض عشق و مستی برده ام اندیشه را آنجا

که از دنباله چشم مهر عالمتاب می گیرم

من از صبح نخستین نقشبند موج و گردابم

چو بحر آسوده می گردد ز طوفان چاره می گیرم

جہاں را پیش ازیں صد بار آتش زیر پا کردم

سکون و عافیت را پاک می سوزد بم و زیرم

از آن پیش بتان رقصیدم و زنار بربستم
کہ شیخ شہر مرد باخدا گردد ز تکفیرم

زمانے رم کنند از من زمانے با من آمیزند
درین صحرا نمی دانند صیادم کہ نخچیرم

دل بے ذوق کم گیرد نصیب از صحبت مردے
مس تابیدہ آور گر نگیرد در تو اکسیرم

۳۶

جهان کور است و از آئینهٔ دل غافل افتاد است
ولے چشمے که بینا شد نگاهش بر دل افتاد است

شب تاریک و راه پیچ پیچ و بے یقین راهی
دلیلِ کاروان را مشکل اندر مشکل افتاد است

رقیب خام سودا است و عاشق مست و قاصد مست
که حرفِ دلبران دارائے چندین محمل افتاد است

یقینِ مومنے دارد گمانِ کافرے دارد
چه تدبیر اے مسلمانان که کارم با دل افتاد است

گہے باشد کہ کارِ ناخدائی می کند طوفاں!

کہ از طغیانِ موجے کشتیم بر ساحل افتادست

نمی دانم کہ داد ایں چشمِ بینا موجِ دریا را

گہر در سینۂ دریا خزف بر ساحل افتادست

نصیبے نیست از سوزِ درونم مرز و بوم را

زدم اکسیر را بر خاکِ صحرا باطل افتادست

[illegible] اگر در دل جہانے تازہ داری بروں آور

کہ افرنگ از جراحت ہائے پنہاں بسمل افتادست!

۳۶

نیابی در جہاں یارے کہ داند دلنوازی را
بجز گم شو نگہ دار آبروے عشق بازی را
من از کار آفرین دانم کہ با این ذوقِ پیدائی
ز ما پوشیدہ دارد شیوہ ہاے کارسازی را
کسے این معنیِ نازک نداند جز ایاز اینجا
کہ مہرِ غزنوی افزوں کند دردِ ایازی را
من آں علم و فراست با پرِ کاہے نمی گیرم
کہ از تیغ و سپر بیگانہ سازد مردِ غازی را

بہر نرخے کہ ایں کالا بگیری سود مند افتد
بزورِ بازوے حیدر بدہ ادراکِ رازی را
اگر یک قطرہ خوں داری اگر مشتِ پرے داری
بیا من با تو آموزم طریقِ شاہبازی را
اگر ایں کار را کارِ نفس دانی چہ نادانی!
دمِ شمشیر اندر سینہ باید نے نوازی را!

۳۸

علمے کہ تو آموزی مشتاقِ نگاہے نیست
واماندۂ راہے ہست آوارۂ راہے نیست

آدم کہ ضمیرِ او نقشِ دو جہاں ریزد
بالذتِ آہے ہست بے لذتِ آہے نیست!

ہرچند کہ عشقِ او را آوارۂ راہے کرد
داغے کہ جگر سوزد در سینۂ ماہے نیست

من چشم نہ بردارم از روے نگارینش
آں مستِ تغافل را توفیقِ نگاہے نیست!

اقبال قبا پوشد در کارِ جہاں کوشد
دریاب کہ درویشی با دلق و کلاہے نیست!

۳۹

چو خورشید سحر پیدا نگاهی می‌توان کردن
همین خاک سیه را جلوه‌گاهی می‌توان کردن

نگاه خویش را از نوک سوزن تیزتر گردان
چو جوهر در دل آیینه راهی می‌توان کردن

درین گلشن که بر مرغ چمن راه فغان تنگ است
به انداز گشود غنچه آهی می‌توان کردن

نه این عالم حجاب او را نه آن عالم نقاب او را
اگر تاب نظر داری نگاهی می‌توان کردن

تو در زیر درختان همچو طفلان آشیان بینی
به پرواز آ که صید مهر و ماهی می‌توان کردن

۴۴

کشیدی بادہ ہا در صحبتِ بیگانہ پے در پے!
بنورِ دیگراں افروختی پیمانہ پے در پے!

ز دستِ ساقیِ خاور دو جامِ ارغواں درکش
کہ از خاکِ تو خیزد نالۂ مستانہ پے در پے

دلے کو از تب و تابِ تمنا آشنا گردد
زند بر شعلہ خود را صورتِ پروانہ پے در پے

ز اشکِ صبحگاہی زندگی را برگ و ساز آور
شود کشتِ تو ویراں تا نریزی دانہ پے در پے

بگرداں جام و از ہنگامۂ افرنگ کمتر گو
ہزاراں کارواں بگذشت ازیں ویرانہ پے در پے!

۱۴

عشق اندر جستجو افتاد و آدم حاصل است
جلوۂ او آشکار از پردۂ آب و گل است
آفتاب و ماہ و انجم می توان دادن ز دست
در بہائے آں کفِ خاکے کہ دارائے دل است

۴۲

بیا که خاوریان نقشِ تازه بستند
دگر مرو بطوافِ بتے که بشکستند

چه جلوه ایست که دلها بلذّتِ نگهے
ز خاکِ راه مثالِ شراره برجستند

کجاست غزلِ تورانیانِ شهر آشوب
که سینه هاے خود از تیزیِ نفس خستند

تو هم بذوقِ خودی رس که صاحبانِ طریق
بریده از همه عالم بخویش پیوستند

١١ بچشمِ مردہ دلاں کائنات زندانے است
دو جامِ بادہ کشیدند و از جہاں رستند

غلامِ ہمتِ بیدار آں سوارانم
ستارہ را بسناں سفتہ در گرہ بستند

فرشتہ را دگر آں فرصتِ سجود کجاست
کہ نوریاں بتماشائے خاکیاں مستند!

۴۳

عشق را نازم کہ بودش را غمِ نابودنے
کفر او زنّار دارِ حاضر و موجودنے

عشق اگر فرماں دہد از جانِ شیریں ہم گذر
عشق محبوب است و مقصود است جاں مقصودنے!

کافری را پختہ تر سازد شکستِ سومنات
گرمیِ بتخانہ بے ہنگامۂ محمود نے

مسجد و میخانہ و دیر و کلیسا و کنشت
صد فسوں از بہرِ دل بستند و دل خوشنود نے!

نغمہ پردازی ز جوے کوہسار آموختم
در گلستاں بودہ ام یک نالہ درد آلودے

پیشِ من آئی؟ دمِ سردے دلِ گرمے بیار
جنبشِ اندر نیست اندر نغمۂ داؤدے

عیبِ من کم جوے و از جامم عیارِ خویش گیر
لذتِ تلخابِ من بے جانِ غم فرسودے

۴۴

بر دلِ بیتابِ من ساقی مئے نابے زند
کیمیا ساز است و اکسیرے بہ سیمابے زند

من ندانم نور یا نار است اندر سینہ ام
ایں قدر دانم بیاضِ او بہ مہتابے زند

بر دلِ من فطرتِ خاموش می آرد ہجوم
ساز از ذوقِ نوا خود را بمضرابے زند

غم مخور نادان کہ گردوں در بیابانِ کم آب
چشمہ ہا دارد کہ شبخونے بسیلابے زند!

اے کہ نوشم خوردۂ از تیزیٔ نیشم مرنج
نیش ہم باید کہ آدم را رگِ خوابے زند

۴۵

فروغ خاکیاں از نوریاں افزوں شود روزے!

زمیں از کوکب تقدیر ما گردوں شود روزے!

خیالِ ما کہ او را پرورش دادند طوفانہا

ز گرداب سپہر نیلگوں بیروں شود روزے

یکی در معنیٔ آدم نگر! از من چہ می پرسی

ہنوز اندر طبیعت می خلد موزوں شود روزے

چناں موزوں شود ایں پیش پا افتادہ مضمونے

کہ یزداں را دل از تاثیرِ او پر خوں شود روزے

١٦٤

زرسم و راهِ شریعت نکرده ام تحقیق
جز اینکه منکرِ عشق است کافر و زندیق

مقامِ آدمِ خاکی نهاد دریابند
مسافرانِ حرم را خدا دهد توفیق

من از طریق نه پرسم رفیق می جویم
که گفته اند نخستین رفیق و باز طریق

کند تلافیِ ذوق آن چنان حکیمِ فرنگ
فروغِ باده فزون تر کند بجامِ عقیق

ہزار بار نکوتر متاعِ بے بصری

ز دانشے کہ دل او را نمی کند تصدیق

بہ پیچ و تابِ خرد گرچہ لذّتِ دگر است

یقینِ سادہ دلاں بہ ز نکتہ ہاے دقیق

کلام و فلسفہ از لوحِ دل فرو شستم

ضمیرِ خویش کشادم بہ نشترِ تحقیق

ز آستانۂ سلطاں کنارہ می گیرم

نہ کافرم کہ پرستم خداے بے توفیق!

۴۵

از همه کس کناره گیر صحبت آشنا طلب

هم ز خدا خودی طلب هم ز خودی خدا طلب

از خلشِ کرشمه کار نمی شود تمام

عقل و دل و نگاه را جلوه جدا جدا طلب

عشق بسر کشیدن است شیشهٔ کائنات را

جام جهان نما مجو دست جهان گشا طلب

راه روان برهنه پا راه تمام خار زار

تا به مقام خود رسی راحله از رضا طلب!

چوں بہ کمال می رسد فقر دلیلِ خسروی است

مسندِ کیقباد را در تہِ بوریا طلب

پیش نگر کہ زندگی راہ بعالمے برد

از سرِ آنچہ بود و رفت درگذر انتہا طلب

غربتِ روزگار اگر نالہ چو نے دہد ترا

بادۂ من ز کف بنہ چارہ ز مومیا طلب

۴۸

بینی جہاں را خود را نہ بینی — تا چند ناداں غافل نشینی؟

نورِ قدیمی شب را بر افروز — دستِ کلیمی در آستینی!

بیروں قدم نہ از دورِ آفاق — تو پیش ازینی تو بیش ازینی!

از مرگ ترسی اے زندہ جاوید — مرگ است صیدے تو در کمینی

جانے کہ بخشند دیگر نگیرند — آدم بمیرد از بے یقینی

صورت گری را از من بیاموز

شاید کہ خود را باز آفرینی!

۶۵

من هیچ نمی ترسم از حادثهٔ شب ها
شب ها که سحر گردد از گردشِ کوکب ها!

نشناخت مقامِ خویش افتاد بدامِ خویش!
عشقے که نمودے خواست از شورشِ یارب ها!

آہے که ز دل خیزد از بہرِ جگر سوزی است
در سینه شکن او را آلوده مکن لب ها

در میکده باقی نیست از ساقیِ فطرت خواه
آں مے که نمی گنجد در شیشهٔ مشرب ها

آسوده نمی گردد آں دل که گسست از دوست
با قرأتِ مسجد ها با دانشِ مکتب ها!

۵۰

تو کیستی؟ ز کجائی؟ که آسمان کبود
هزار چشم براهِ تو از ستاره کشود

چه گویمت که چه بودی چه کرده‌ئی چه شدی
که خون کند جگرم را ایازیِ محمود!

تو آن نه‌ئی که مصلّی ز کهکشان میکرد
شراب صوفی و شاعر ترا ز خویش ربود

فرنگ اگرچه ز افکارِ تو گره بکشاد
بجرعهٔ دگری نشئهٔ ترا افزود

سخن ز نامہ و میزاں دراز تر گفتی

بحیرتم کہ نہ بینی قیامتِ موجود

خوشا کسے کہ حرم را درونِ سینہ شناخت

دمے تپید و گذشت از مقامِ گفت و شنود

ازاں بمکتب و میخانہ اعتبارم نیست

کہ سجدۂ بحرم بردہ ام جبیں فرسود!

۵۱

دیارِ شوق کہ دردآشناست خاک آنجا
بذرّہ ذرّہ تواں دید جانِ پاک آنجا
مۓ معانہ ز مغ زادگاں نمی گیرند
نگاہ می شکند شیشہ ہاۓ تاک آنجا!
بہ ضبطِ جوششِ جنوں کوشش در مقامِ نیاز
بہوش باش و مرو با قباۓ چاک آنجا!

۵۲

مئے دیرینہ و معشوق جواں چیزے نیست

پیشِ صاحب نظراں حور و جناں چیزے نیست

ہرچہ از محکم و پایندہ شناسی، گذرد

کوہ و صحرا و بر و بحر و کراں چیزے نیست

دانشِ مغربیاں، فلسفۂ مشرقیاں

ہمہ بتخانہ و در طوفِ بتاں چیزے نیست

از خود اندیش و ازیں بادیہ ترساں مگذر

کہ تو ہستی و وجودِ دو جہاں چیزے نیست

در طریقے کہ بنوکِ مژہ کاویدم من

منزل و قافلہ و ریگِ رواں چیزے نیست!

۵۳

قلندراں کہ بہ تسخیر آب و گل کوشند
ز شاہ باج ستانند و خرقہ می پوشند
بجلوت اند و کمندے بہ مہر و ماہ پیچند
بخلوت اند و زمان و مکاں در آغوشند!
بروزِ بزم سراپا چو پرنیان و حریر
بروزِ رزم خود آگاہ و تن فراموشند
نظامِ تازہ بچرخِ دو رنگ می بخشند
ستارہ ہاے کہن را جنازہ بر دوشند!

زمانہ از رُخِ فردا کشود بندِ نقاب

معاشراں ہمہ سرمست بادۂ دوشند

بلب رسید مرا آں سخن کہ نتواں گفت

بحیرتم کہ فقیہانِ شہر خاموشند!

۵۴

دو دستہ تیغم و گردوں برہنہ ساخت مرا
فساں کشیدہ و بر روئے زمانہ آخت مرا

من آں جہانِ خیالم کہ فطرتِ ازلی
جہانِ بلبل و گل را شکست و ساخت مرا

مئے جواں کہ بہ پیمانۂ تو می ریزم
ز راوقے است کہ جام و سبو گداخت مرا

نفس بہ سینہ گدازم کہ طائرِ حرمم
تواں ز گرمیٔ آوازِ من شناخت مرا

شکست کشتیٔ ادراکِ مرشدانِ کہن
خوشا کسے کہ بہ دریا سفینہ ساخت مرا

۵۵

مثل شرر ذرّه را تن بہ تپیدن دہم

تن بہ تپیدن دہم بال پریدن دہم

سوز نوایم نگر! ریزۂ الماس را

قطرۂ شبنم کنم خوے چکیدن دہم

چون ز مقام نمود نغمۂ شیرین زنم

نیم شبان صبح را میل دمیدن دہم

یوسف گم گشتہ را باز گشودم نقاب

تا بہ تنک مایگان ذوق خریدن دہم

عشق شکیب آزما خاک ز خود رفتہ را

چشم ترے داد و من لذت دیدن دہم

۵۶

خودی را مردم آمیزی دلیلِ نارسائی ها

تو اے درد آشنا بیگانہ شو از آشنائی ها!

بدرگاہِ سلاطین تا کجا این چہرہ سائی ها

بیاموز از خدائے خویش نازِ کبریائی ها!

محبت از جوانمردی بجائے می رسد روزے

کہ افتد از نگاہش کار و بارِ دلربائی ها!

چنان پیشِ حریمِ او کشیدم نغمۂ دردے

کہ دادم محرمان را لذّتِ سوزِ جدائی ها!

ازاں بر خویش می بالم کہ چشم مشتری کور است

متاعِ عشق نا فرسودہ ماند از کم روائی ہا

بیا بر لالہ پا کوبیم و بے باکانہ نوشیم

کہ عاشق را سجل کردند خونِ پارسائی ہا

بروں آ از مسلماناں گریز اندر مسلمانی

مسلماناں روا دارند کافر ماجرائی ہا!

۵۶

چون چراغ لاله سوزم در خیابان شما
ای جوانان عجم جان من و جان شما

غوطه ها زد در ضمیر زندگی اندیشه ام
تا بدست آورده ام افکار پنهان شما

مهر و مه دیدم نگاهم برتر از پروین گذشت
ریختم طرح حرم در کافرستان شما

تا سنانش تیز تر گردد فرو پیچیدمش
شعلهٔ آشفته بود اندر بیابان شما

فکر رنگینم کند نذر تهی دستان شرق

پارهٔ لعلی که دارم از بدخشان شما

می رسد مردی که زنجیر غلامان بشکند

دیده ام از روزن دیوار زندان شما

حلقه گرد من زنید ای پیکران آب و گل

آتشی در سینه دارم از نیاکان شما!

۵۸

دمم مرا صفتِ بادِ فرودین کردند
گیاه را ز سرشکم چو یاسمین کردند

نمودِ لالهٔ صحرا نشین ز خونابم
چنانکه بادهٔ لعلی بساتگین کردند

بلند بال چنانم که بر سپهرِ برین
هزار بار مرا نوریان کمین کردند

فروغِ آدمِ خاکی ز تازه کاری هاست
مه و ستاره کنند آنچه پیش ازین کردند

چراغِ خویش برافروختم کہ دستِ کلیم
دریں زمانہ نہاں زیرِ آستیں کردند
درآ بسجدہ و یاری ز خسرواں مطلب
کہ روزِ فقر نیاگانِ ما چنیں کردند

۵۹

گذر از آنکہ نہ دید ست و جز خبر نہ دہد

سخن دراز کند لذت نظر نہ دہد

شنیدہ ام سخن شاعر و فقیہ و حکیم

اگرچہ نخل بلند است برگ و بر نہ دہد!

تجلیے کہ بہ پرویز دیدہ می نازد!

ہزار شب دہد و تاب یک سحر نہ دہد

ہم از خدا گلہ دارم کہ بر زباں نرسد

متاع دل برد و یوسفے بہ بر نہ دہد

نہ در حرم نہ بہ بتخانہ یابم آں ساقی

کہ شعلہ بہ بخشد شرر نہ دہد!

۴۵

درین صحرا گذار افتاد شاید کاروانی را
پس از مدت شنیدم نغمه‌های ساربانی را
اگر یک یوسف از زندان فرعونی برون آید
بغارت می‌توان دادن متاع کاروانی را!

۶۱

تو ناداں امیدِ غمگساری ہا ز افرنگ است؟
دلِ شاہیں نسوزد بہرِ آں مرغے کہ در چنگ است

پشیماں شو اگر لعلے ز میراثِ پدر خواہی
کجا عیشِ بروں آوردنِ لعلے کہ در سنگ است

سخن از بود و نابودِ جہاں با من چہ می گوئی
من ایں دانم کہ من ہستم ندانم ایں چہ نیرنگ است

دریں میخانہ ہر مینا ز بیمِ محتسب لرزد
مگر یک شیشۂ عاشق کہ از وے لرزہ بر سنگ است

خودی را پردہ می گوئی، بگو! من با تو ایں گویم
مزن ایں پردہ را چاکے کہ دامانِ نگہ تنگ است

کہن شاخے کہ زیرِ سایۂ او پر برآوردی
چو برگش ریخت از وے آشیاں برداشتن ننگ است

غزل آں گو کہ فطرت سازِ خود را پردہ گرداند
چہ آید زاں غزل خوانے کہ با فطرت ہم آہنگ است

۶۲

بگذر از خاور و افسونیٔ افرنگ مشو
که نیرزد بجوی این همه دیرینه و نو

چون پر کاه که در رهگذر باد افتاد
رفت اسکندر و دارا و قباد و خسرو

زندگی انجمن آرا و نگهدار خود است
ای که در قافلهٔ بی همه شو با همه رو

تو فروزنده تر از مهر منیر آمدهٔ
آنچنان زی که بهر ذره رسانی پرتو

آں نگینے کہ تو با اہرمناں باختۂ

ہم بجبریل امینے نتواں کرد گرو

از تنک جامیٔ ما میکدہ رسوا گردید

شیشۂ گیر و حکیمانہ بیاشام و برو

۶۳

جہانِ رنگ و بو پیدا تو می گوئی کہ راز است این
یکے خود را بتارش زن کہ تو مضراب و ساز است این

نگاہ جلوہ بدمست از صفاے جلوہ می لغزد
تو می گوئی حجاب است این نقاب است این مجاز است این!

بیا درکش طنابِ پردہ ہاے نیلگونش را
کہ مثلِ شعلہ عریاں بر نگاہِ پاکباز است این

مرا این خاکدانِ من ز فردوسِ بریں خوشتر
مقامِ ذوق و شوق است این حریمِ سوز و ساز است این!

زمانے گم کنم خود را زمانے گم کنم او را
زمانے ہر دو را یابم! چہ راز است این! چہ راز است این!

۶۴

از داغ فراق او در دل چمنے دارم
اے لالۂ صحرائی با تو سخنے دارم
ایں آہ جگر سوزے در خلوت صحرا بہ
لیکن چہ کنم کارے با انجمنے دارم!

۶۵

به نگاهِ آشنائے چو درونِ لاله دیدم
همه ذوق و شوق دیدم همه آه و ناله دیدم
به بلند و پستِ عالم تپشِ حیات پیدا
چه دمن چه تل چه صحرا رمِ این غزاله دیدم !
نه به ماست زندگانی ! نه زماست زندگانی !
همه جاست زندگانی ! ز کجاست زندگانی !

۶۶

ایں ہم جہانے آں ہم جہانے — ایں بیکرانے آں بیکرانے!

ہر دو خیالے ہر دو گمانے — از شعلۂ من موجِ دخانے!

ایں یک دو آنے آں یک دو آنے — من جاودانے من جاودانے!

ایں کم عیارے آں کم عیارے — من پاک جانے نقدِ روانے!

اینجا مقامے آنجا مقامے — اینجا زمانے آنجا زمانے

اینجا چہ کارم آنجا چہ کارم؟ — آہے فغانے آہے فغانے

ایں رہزنِ من آں رہزنِ من — اینجا زیانے آنجا زیانے

ہر دو فروزم ہر دو بسوزم
ایں آشیانے آں آشیانے!

۹۷

بہار آمد نگہ می غلطد اندر آتشِ لالہ

ہزاراں نالہ خیزد از دلِ پرکالہ پرکالہ!

فشاں یک جرعہ بر خاکِ چمن از بادۂ لعلے

کہ از بیمِ خزاں بیگانہ روید نرگس و لالہ

جہانِ رنگ و بو دانی ولے دل چیست می دانی؟

مہے کو حلقۂ آفاقِ سازد گردِ خود ہالہ!

۶۸

صورت گرے کہ پیکر روز و شب آفرید
از نقش این و آں بہ تماشائے خود رسید
صوفی! برون ز بنگۂ تاریک پا بنہ
فطرت متاع خویش بسوداگری کشید!
صبح و ستارہ و شفق و ماہ و آفتاب
بے پردہ جلوہ ہا بنگاہے تواں خرید!

٦٩

بازایں عالم دیرینہ جواں می بائست

برگ کاہش صفتِ کوہِ گراں می بائست

کفِ خاکے کہ نگاہِ ہمہ بیں پیدا کرد

در ضمیرش جگر آلودہ فغاں می بائست

ایں مہ و مہرِ کہن راہ بجائے نہ برند

انجمِ تازہ بہ تعمیرِ جہاں می بائست

ہر نگارے کہ مرا پیشِ نظر می آید

خوش نگارے است ولے خوشتر ازاں می بائست

گفت یزداں کہ چنیں است و دگر ہیچ مگو

گفت آدم کہ چنیں است و چناں می بائست

۶۵

لالهٔ این گلستان داغ تمنائے نداشت
نرگس طناز او چشم تماشائے نداشت

خاک را موج نفس بود و دلے پیدا نبود
زندگانی کاروانے بود و کالائے نداشت

روزگار از ہائے و ہوئے میکشان بیگانهٔ
باده در میناش بود و باده پیمائے نداشت

برق سینا شکوه سنج از بے زبانی ہائے شوق
ہیچکس در وادی ایمن تقاضائے نداشت!

عشق از فریاد ما ہنگامه ہا تعمیر کرد
ورنه این بزم خموشان ہیچ غوغائے نداشت!

۱۶

ہنگامہ را کہ بست دریں دیرِ دیرپاے
زنّاریانِ او ہمہ نالندہ ہم چو ناے

در تنگیِ قفس ز کاشانۂ امید
غمہا کہ پشت را بجوانی کند دوتاے

درماں کجا کہ درد بدرماں فزوں شود
دانش تمام حیلہ و نیرنگ و سیمیاے

بے زورِ سیل کشتیِ آدم نمی رود
ہر دل ہزار عربدہ دارد بہ ناخداے

از من حکایت سفر زندگی مپرس

در ساختم بدرد و گذشتم غزل سرای

آمیختم نفس به نسیم سحرگهی!

گشتم درین چمن بگلان نانهاده پای

از کاخ و کو جدا و پریشان بکاخ و کوی

کردم بچشم پاره تماشای این سرای!

۴۳

ای لاله ای چراغ کهستان و باغ و راغ
در من نگر که می دهم از زندگی سراغ

ما رنگ شوخ و بوی پریشیده نیستیم
ماییم آنچه می رود اندر دل و دماغ

مستی ز باده می رسد و از ایاغ نیست
هر چند باده را نتوان خورد بی ایاغ

داغی بسینه سوز که اندر شب وجود
خود را شناختن نتوان جز باین چراغ

ای صبح شعله سینه بیا و صبا کشای
شبنم مجو که می دهد از سوختن فراغ!

۴۳

من بندهٔ آزادم عشق است امام من
عشق است امام من عقل است غلام من

هنگامهٔ این محفل از گردشِ جامِ من
این کوکبِ شامِ من این ماهِ تمامِ من

جاں در عدم آسوده بے ذوقِ تمنا بود
مستانه نواها زد در حلقهٔ دامِ من

اے عالمِ رنگ و بو این صحبتِ ما تا چند
مرگ است دوامِ تو عشق است دوامِ من!

پیدا بضمیرم او پنهاں بضمیرم او
این است مقامِ او دریاب مقامِ من!

۶۴

کم سخن غنچه که در پردهٔ دل رازے داشت
در ہجومِ گل و ریحاں غمِ دمسازے داشت
محرمے خواست ز مرغِ چمن و بادِ بہار
تکیہ بر صحبتِ آں کرد کہ پروازے داشت!

۷۵

خود را کنم سجودے دیر و حرم نماندہ
این در عرب نماندہ آن در عجم نماندہ

در برگِ لالہ و گل آن رنگ و نم نماندہ
در نالہ ہائے مرغان آن زیر و بم نماندہ

در کارگاہِ گیتی نقشِ نوی نہ بینم
شاید کہ نقشِ دیگر اندر عدم نماندہ

سیارہ ہائے گردون بے ذوقِ انقلابے
شاید کہ روز و شب را توفیقِ رم نماندہ

بے منزل آرمیدند پا از طلب کشیدند
شاید کہ خاکیاں را در سینہ دم نماندہ
یا در بیابانِ امکاں یک برگِ سادہ نیست
یا خامۂ قضا را تابِ رقم نماندہ!

گلشنِ رازِ جدید

بہ سوادِ دیدۂ تو نظر آفریدہ ام من
بہ ضمیرِ تو جہانے دگر آفریدہ ام من
ہمہ خاوراں بخوابے کہ نہاں ز چشمِ انجم
بہ سرودِ زندگانی سحر آفریدہ ام من

گلشنِ رازِ جدید

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

تمہید

زجانِ خاور آں سوزِ کہن رفت — دمش وا ماند و جانِ او ز تن رفت

چو تصویرے کہ بے تارِ نفس زیست — نمی داند کہ ذوقِ زندگی چیست

دلش از مدعا بیگانہ گردید — نئے او از نوا بیگانہ گردید

بطرزِ دیگر از مقصود گفتم — جوابِ نامۂ محمود گفتم

ز عہدِ شیخ تا ایں روزگارے | نزد مردے بجانِ ما شرارے

کفن در بر بجائے آرمیدیم | ولے یک فتنۂ محشر ندیدیم

گذشت از پیش آں دانائے تبریز | قیامت ہا کہ رست از کشتِ چنگیز

نگاہم انقلابے دیگرے دید | طلوعِ آفتابے دیگرے دید

کشودم از رُخِ معنی نقابے | بدستِ ذرّہ دادم آفتابے

نہ پنداری کہ من بے بادہ مستم | مثالِ شاعراں افسانہ بستم

نہ بینی خیر ازاں مردِ فرودست | کہ بر من تہمتِ شعر و سخن بست

بکوئے دلبراں کارے ندارم | دلِ زارے غمِ یارے ندارم

نہ خاکِ من غبارِ رہ گذارے | نہ در خاکم دلِ بے اختیارے

بجبریلِ امیں ہم داستانم | رقیب و قاصد و درباں ندانم

مرا با فقر سامانِ کلیم است | فرِ شاہنشہی زیرِ گلیم است

اگر خاکم بصحرائے نگنجم | اگر آبم بدریائے نگنجم

دلِ سنگ از زجاجِ من بلرزد ‏ ‏ ‏ ‏ یمِ افکارِ من ساحل نه ورزد

نهان تقدیرها در پردهٔ من ‏ ‏ ‏ ‏ قیامت ها بغل پروردهٔ من

دمے در خویشتن خلوت گزیدم ‏ ‏ ‏ ‏ جہانے لازوالے آفریدم

"مرا زین شاعری خود عار ناید

که در صد قرن یک عطّار ناید"

بجانم رزمِ مرگ و زندگانی است ‏ ‏ ‏ ‏ نگاہم بر حیاتِ جاودانی است

زجانِ خاکی ترا بیگانه دیدم ‏ ‏ ‏ ‏ باندامِ تو جانِ خود دمیدم

ازان نارے که دارم داغ داغم ‏ ‏ ‏ ‏ شبِ خود را بیفروز از چراغم

بخاکِ من دلے چون دانه کشتند ‏ ‏ ‏ ‏ بلوحِ من خطِ دیگر نوشتند

مرا ذوقِ خودی چون انگبین است ‏ ‏ ‏ ‏ چه گویم وارداتِ من همین است

نخستین کیفِ او را آزمودم

دگر بر خاوران قسمت نمودم

اگر این نامہ را جبریل خواند — چو گرد آں نورِ ناب از خود فشاند

بنالد از مقام و منزلِ خویش — بہ یزداں گوید از حالِ دلِ خویش

"تجلی را چناں عریاں نخواہم — نخواہم جز غمِ پنہاں نخواہم

گذشتم از وصالِ جاودانے — کہ بینم لذتِ آہ و فغانے

مرا ناز و نیازِ آدمے دہ
بجانِ من گدازِ آدمے دہ"

سوال (۱)

نخست از فکر خویشم در تحیر
چہ چیز است آنکہ گویندش تفکر
کدامین فکر ما را شرط راہ است
چرا گہ طاعت و گاہے گناہ است

جواب

درون سینۂ آدم چہ نور است! — چہ نور است این کہ غیب او حضور است!
من او را ثابت سیارہ دیدم! — من او را نور دیدم نار دیدم!
گہے نارش ز برہان و دلیل است — گہے نورش ز جان جبرئیل است

چو نورے جان فروزے سینه تابے — نیرزد با شعاعش آفتابے

بخاک آلوده و پاک از مکان است — به بند روز و شب پاک از زمان است

شمار روزگارش از نفس نیست — چنین جوینده و پاینده کس نیست

گهے واماندهٔ ساحل مقامش — گهے دریاے بے پایان بجامش

همیں دریا همیں چوب کلیم است — که از وے سینهٔ دریا دو نیم است

غزالے مرغزارش آسمانے — خورد آبے ز جوے کهکشانے

زمین و آسمان او را مقامے — میان کاروان تنها خرامے

ز احوالش جهان ظلمت و نور — حدیث سوز و مرگ و جنت و حور

ازو ابلیس و آدم را نمودے — ازو ابلیس و آدم را کشودے

نگه از جلوهٔ او ناشکیب است — تجلی هاے او یزدان فریب است

بچشمے خلوت خود را ببیند — بچشمے جلوت خود را ببیند

اگر یک چشم بر بندد گناهے است — اگر با هر دو بیند شرط راه است

ز جوئے خویش بحرے آفریند   گہر گردد بہ قعرِ خود نشیند

ہماں دم صورتِ دیگر پذیرد   شود غواص و خود را باز گیرد

درو ہنگامہ ہائے بے خروش است   درو تاک است و صہبا چشم و گوش است

درونِ شیشۂ او روزگار است
ولے بے بادہ رنج آشکار است

حیات از وے براندازد کمندے   شود صیادِ ہر پست و بلندے

ازو خود را بہ بندِ خود در آرد   گلوے ماسوا را ہم فشارد

دو عالم می شود روزے شکارش   فتد اندر کمندِ تابدارش

اگر ایں ہر دو عالم را بگیری   ہمہ آفاق میرد تو نہ میری!

منہ پا در بیابانِ طلب سست   نخستیں گیر آں عالم کہ در تست

اگر زیری ز خود گیری زبر شو   خدا خواہی؟ بخود نزدیک تر شو

بہ تسخیرِ خود افتادی اگر طاق   ترا آساں شود تسخیرِ آفاق!

نہنگے رو کہ گیری این جہان را | شگافی سینۂ نہ آسمان را
گذار از ماہ و پیش تو سجودے | بہ پیچی کمند از موج دودے
درین دیر کہن آزاد باشی | بتان را بر مراد خود تراشی
بکف بردن جہان چار سو را | مقام نور و صوت و رنگ و بو را
فزودن کم کم او بیش کردن | دگرگون بر مراد خویش کردن
برنج و راحت او دل نہ بستن | طلسم نہ سپہر او شکستن
فرو رفتن چو پیکان در ضمیرش | ندادن گندم خود با شعیرش

شکوہ خسروی این است این است

ہمیں ملک است کو توام بدین است!

سوال ۲

چه بحر است این که علمش ساحل آمد؟
ز قعر او چه گوهر حاصل آمد؟

جواب

حیات پُر نفس بحر روانے — شعور و آگهی او را کرانے
چه دریاے که ژرفش موجدار است — هزاران کوه و صحرا بر کنار است
مپرس از موج هاے بیقرارش — که هر موجش برون جست از کنارش

گذشت از پیچ و خم صحراے داو — نگہ را التفات کیف و کم داد

ہر آن چیزے کہ آید در حضورش — منور گردد از فیض شعورش

بخلوت مست و صحبت ناپذیر است — ولے ہر شے ز نورش مستنیر است

نخستین می نماید مستنیرش — کند آخر بہ آئینے اسیرش

شعورش با جہان نزدیک تر کرد — جہان او را ز راز او خبر کرد

خرد بند نقاب از رخ گشودش — ولیکن نطق عریان تر نمودش

نگنجد اندرین دیر مکافات

جہان او را مقامے از مقامات

برون از خویش می بینی جہان را — در و دشت و یم و صحرا و کان را

جہان رنگ و بو گلدستۂ ما — ز ما آزاد و ہم وابستۂ ما

خودی او را بیک تار نگہ بست — زمین و آسمان و مہر و مہ بست

دل ما را باو پوشیدہ راہے است — کہ ہر موجود ممنون نگاہے است

گر او را کس نہ بیند زار گردد ‏ اگر بیند یم و کہسار گردد

جہان را فربہی از دیدن ما ‏ نہالش رستہ از بالیدن ما

حدیث ناظر و منظور رازے است ‏ ق ‏ دل ہر ذرہ در عرض نیازے است

تو اے شاہد مرا مشہود گرداں ‏ ز فیض یک نظر موجود گرداں

کمال ذات شی موجود بودن ‏ براے شاہدے مشہود بودن

زوالش در حضور ما نبودن ‏ منور از شعور ما نبودن

جہاں غیر از تجلی ہاے ما نیست ‏ کہ بے ما جلوۂ نور و صدا نیست

تو ہم از صحبتش یاری طلب کن ‏ نگہ را از خم و پیچش ادب کن

ببیں میداں کہ شیران شکاری

دریں رہ خواستند از مور یاری

بیا با ہاے او از خود بسر گیر ‏ تو جبریل امینی بال و پر گیر

بہ بیداری کشا چشم خودی را ‏ کہ دریابی تماشاے احد را

نصیبِ خود ز بوئے پیرہن گیر   بہ کنعاں نکہت از مصر و یمن گیر

را

خودی صیاد و نخچیرش مہ و مہر   اسیرِ بندِ تدبیرش مہ و مہر

چو آتش خویش را اندر جہاں زن!

شبیخوں بر مکان و لامکاں زن!

سوال ۳

وصالِ ممکن و واجب بہم چیست؟
حدیثِ قرب و بُعد و بیش و کم چیست؟

جواب

سہ پہلو ایں جہانِ چون و چند است	خرد کیف و کم او را کمند است
جہانِ طوسی و اقلیدس است ایں	پئے عقلِ زمیں فرسا بس است ایں
زمانش ہم مکانش اعتباری است	زمین و آسمانش اعتباری است!
کمان را زہ کن و آماج دریاب	ز حرفم نکتۂ معراج دریاب!
مجو مطلق دریں دیرِ مکافات	کہ مطلق نیست جز نور السموات

حقیقت لازوال و لامکان است　　مگو دیگر که عالم بیکران است

کران او درون است و برون نیست　　درونش پست و بالا کم فزون نیست

درونش خالی از بالا و زیر است　　ولی بیرون او وسعت پذیر است

ابد را عقل ما ناسازگار است　　یکی از گیرودار او هزار است

چو لنگ است او سکون را دوست دارد　　نبیند مغز و دل بر پوست دارد

حقیقت را چو ما صد پاره کردیم　　تمیز ثابت و سیاره کردیم

خرد در لامکان طرح مکان بست　　چو زناری زمان را بر میان بست

زمان را در ضمیر خود ندیدم　　مه و سال و شب و روز آفریدم

مه و سالت نمی ارزد به یک جو　　بحرف کم لبثتم غوطه زن شو

بخود رس از سر هنگامه برخیز
تو خود را در ضمیر خود فرو ریز

تن و جان را دو تا گفتن کلام است　　تن و جان را دو تا دیدن حرام است

به جاں پوشیده رمزِ کائنات است　　بدن حالے ز احوالِ حیات است

عروسِ معنی از صورت حنا بست　　نمودِ خویش را پیرایه ها بست

حقیقت روئے خود را پرده باف است

که او را لذتے در انکشاف است

بدن را تا فرنگ از جاں جدا دید　　نگاهش ملک و دیں را هم دو تا دید

کلیسا سبحهٔ پطرس شمارد　　که او با حاکمی کارے ندارد

بکارِ حاکمی مکر و فنے بیں　　تنِ بے جان و جانِ بے تنے بیں

خرد را با دلِ خود همسفر کن　　یکے بر ملتِ ترکاں نظر کن

به تقلیدِ فرنگ از خود رمیدند

میانِ ملک و دیں ربطے ندیدند

یکی را آں چناں صد پاره دیدیم　　عدد بهرِ شمارش آفریدیم

کهن دیرے که بینی مشتِ خاک است　　دمے از سرگذشتِ ذاتِ پاک است

حکیماں مردہ را صورت نگارند
ید موسیٰ دم عیسیٰ ندارند

دریں حکمت دلم چیزے ندید است
برائے حکمتِ دیگر تپید است

من ایں گویم جہاں در انقلاب است
درونش زندہ و در پیچ و تاب است

ز اعداد و شمارِ خویش بگذر
یکے در خود نظر کن پیش بگذر

دراں عالم کہ جزو از کل فزوں است
قیاسِ رازی و طوسی جنوں است

زمانے با ارسطو آشنا باش
دمے با سازِ بیکن ہم نوا باش

ولیکن از مقامِ شاں گذر کن
مشو گم اندریں منزل سفر کن

بآں عقلے کہ داند بیش و کم را
شناسد اندرونِ کان و یم را

جہانِ چند و چوں زیرِ نگیں کن
بگردوں ماہ و پرویں را کمیں کن

ولیکن حکمتِ دیگر بیاموز
رہاں خود را ازیں مکرِ شب و روز

مقامِ تو بروں از روزگار است
طلب کن آں یمیں کو بے یسار است!

سوال (۴)

قدیم و محدث از هم چون جدا شد
که این عالم شد آن دیگر خدا شد
اگر معروف و عارف ذات پاک است
چه سودا در سر این مشت خاک است؟

جواب

(۱)

خودی را زندگی ایجاد غیر است — فراق عارف و معروف خیر است
قدیم و محدث ما از شمار است — شمار ما طلسم روزگار است
دمادم دوش و فردا می‌شماریم — به هست و بود و باشد کار داریم

از و خود را بریدن فطرت ماست — تپیدن نارسیدن فطرت ماست

نه ما را در فراق او عیاری — نه او را بی وصال ما قراری

نه او بی ما نه ما بی او چه حال است — فراق ما فراق اندر وصال است

جدائی خاک را بخشد نگاهی — دهد سرمایهٔ کوهی بکاهی

جدائی عشق را آئینه دار است — جدائی عاشقان را سازگار است

اگر ما زنده‌ایم از دردمندی است — وگر پاینده‌ایم از ارجمندی است

من و او چیست؟ اسرار الهی است — من و او بر دوام ما گواهی است

بخلوت هم بجلوت نور ذات است — میان انجمن بودن حیات است

محبت دیده ور بی انجمن نیست — محبت خودنگر بی انجمن نیست

به بزم ما تجلی هاست بنگر — جهان ناپید و او پیداست بنگر

در و دیوار و شهر و کاخ و کو نیست — که اینجا هیچکس جز ما و او نیست

گهی خود را ز ما بیگانه سازد — گهی ما را چو سازی می‌نوازد

گہے از سنگ تصویرش تراشیم   گہے نادیدہ بروے سجدہ پاشیم

گہے ہر پردۂ فطرت دریدیم!   جمال یار بے باکانہ دیدیم

چہ سودا در سر این مشت خاک است؟   ازین سودا درونش تابناک است

چہ خوش سودا کہ نالد از فراقش   ولیکن ہم ببالد از فراقش

فراق او را چنان صاحب نظر کرد   کہ شام خویش را بر خود سحر کرد

خودی را دردمند امتحان ساخت   غم دیرینہ را عیش جوان ساخت

گہرہا سالک از چشم تر برد   ز نخل ماتمے شیرین ثمر برد

خودی را تنگ در آغوش کردن

فنا را با بقا ہم دوش کردن!

محبت در گرہ بستن مقامات   محبت در گذشتن از نہایات!

محبت ذوق انجامے ندارد   طلوع صبح او شامے ندارد!

بہ اہلش چون خرد پیچ و خمے ہست   جہانے در فروغ یکدمے ہست!

هزاران عالم افتد در ره ما   بپایان کی رسد جولانگه ما

مسافر جاودان زی جاودان میر   جهانی را که پیش آید فرا گیر

به بحرش گم شدن انجام ما نیست   اگر او را تو در گیری فنا نیست

خودی اندر خودی گنجد محال است

خودی را عین خود بودن کمال است

سوال (۵)

که من باشم مرا از من خبر کن
چه معنی دارد اندر خود سفر کن؟

جواب

خودی تعویذ حفظ کائنات است — نخستین پرتو ذاتش حیات است
حیات از خواب خوش بیدار گردد — درونش چون یکی بسیار گردد
نه او را بے نمود ما کشودے — نه ما را بے کشود او نمودے

خمیرش بحر ناپیدا کنارے ‏ ‏ ‏ ‏ دل ہر قطرہ موج بیقرارے

مرو برگ شکیبائی ندارد ‏ ‏ ‏ ‏ بجز افراد پیدائی ندارد

حیات آتش خودی ہا چون شررہا ‏ ‏ ‏ ‏ چو انجم ثابت و اندر سفر ہا

ز خود نارفتہ بیرون غیر بین است ‏ ‏ ‏ ‏ میان انجمن خلوت نشین است

یکے بنگر بخود پیچیدن او ‏ ‏ ‏ ‏ ز خاک بے سپر بالیدن او

نہان از دیدہ ہا در ہاے وہوے ‏ ‏ ‏ ‏ دمادم جستجوے رنگ و بوے

ز سوز اندرون درجست خیز است ‏ ‏ ‏ ‏ بآئینہ کہ با خود در ستیز است

جہان را از ستیز او نظامے ‏ ‏ ‏ ‏ کف خاک از ستیز آئینہ فامے

نریزد جز خودی از پر تو او ‏ ‏ ‏ ‏ نخیزد جز گہر اندر زو او

خودی را پیکر خاکی حجاب است ‏ ‏ ‏ ‏ طلوع او مثال آفتاب است

درون سینۂ ما خاور او ‏ ‏ ‏ ‏ فروغ خاک ما از جوہر او

تو می گوئی مرا از من خبر کن ‏ ‏ ‏ ‏ چہ معنی دارد اندر خود سفر کن؟

ترا گفتم که ربط جان و تن چیست — سفر در خود کن و بنگر که من چیست

سفر در خویش، زادن بے اب و مام — ثریا را گرفتن از لب بام

ابد بردن بیک دم اضطرابے — تماشائے شعاع آفتابے

ستردن نقش هر امید و بیمے — زدن چاکے بدریا چون کلیمے

شکستن این طلسم بحر و بر را — ز انگشتے شگافیدن قمر را

چنان باز آمدن از لامکانش — درون سینهٔ او در کف جهانش

ولے این راز را گفتن محال است — که دیدن شیشه و گفتن سفال است

چه گویم از من و از توش و تابش — کند افشا عروض هنا بے نقابش

فلک را لرزه بر تن از فر او — زمان و هم مکان اندر بر او

نشیمن در دل آدم نهاد است — نصیب مشت خاکے او فتاد است

جدا از غیر و هم وابستهٔ غیر — گم اندر خویش و هم پیوستهٔ غیر

خیال اندر کف خاکے چسان است — که سیرش بے مکان و بے زمان است

بزندان است و آزاد است این چیست؟ — کمند و صید و صیاد است این چیست؟

چراغے در میانِ سینۂ تست — چہ نور است این کہ در آئینۂ تست؟

مشو غافل کہ تو اورا امینی

چہ نادانی کہ سوئے خود نہ بینی!

سوال (۶)

چه جزو است آنکه او از کل فزون است؟
طریقِ جستنِ آں جزو چون است؟

جواب

خودی ز اندازه‌ہاے ما فزون است | خودی زاں کل که تو بینی فزون است
ز گردوں بار بار افتد که خیزد | به بحرِ روزگار افتد که خیزد
جز او در زیرِ گردوں خود نگر کیست؟ | به بے بالی چناں پرواز گر کیست؟
بظلمت مانده و نورے در آغوش! | بروں از جہت و سوے در آغوش!
باں نطفۂ دل آویزے که دارد | ز قعرِ زندگی گوہر بر آرد

ضمیرِ زندگانی جاودانی است　　بچشمِ ظاهرش بینی زمانی است

به تقدیرش مقامِ هست و بود است　　نمودِ خویش و حفظِ این نمود است

چه می پرسی که چون است و چگون نیست　　که تقدیر از نهادِ او برون نیست

چه گویم از چگون و بی چگونش　　برون مجبور و مختار اندرونش

چنین فرمودهٔ سلطانِ بدر است　　که ایمان در میانِ جبر و قدر است

تو هر مخلوق را مجبور گوئی　　اسیرِ بندِ نزد و دور گوئی

ولی جان از دمِ جان آفرین است　　بچندین جلوه ها خلوت نشین است!

ز جبرِ او حدیثی در میان نیست　　که جان بی فطرتِ آزاد جان نیست

شبیخون بر جهانِ کیف و کم زد

ز مجبوری بمختاری قدم زد

چو از خود گردِ مجبوری فشاند　　جهانِ خویش را چون ناقه راند

نگردد آسمان بی رخصتِ او　　نتابد اختری بی شفقتِ او

کند بے پردہ روشنے مضمرش را | بچشمِ خویش بیند جوہرش را

قطارِ نوریاں در رہ گذار است | پئے دیدارِ او در انتظار است

شراب افرشتہ از تاکش بگیرد

عیارِ خویش از خاکش بگیرد

چہ پرسی از طریقِ جستجویش | فرو آ در مقامِ ہائے و ہویش

شب و روزے کہ داری برابد زن | فغانِ صبحگاہے بر خرد زن

خرد را از حواس آید متاعے | فغاں از عشق می گیرد شعاعے

خرد جز را فغاں کل را بگیرد | خرد میرد فغاں ہرگز نمیرد

خرد بہرِ ابد ظرفے ندارد | نفس چوں سوزنِ ساعت شمارد

تراشد روزہا شب ہا سحرہا | نگیرد شعلہ و چیند شررہا

فغانِ عاشقاں انجامِ کارے ست

نہاں در یکدم او روزگارے ست

خودی ناممکنات اش وانماید　　گره از اندرون خود گشاید

ازاں نورے کہ جاوید نداری　　تو او را فانی و آنی شماری

ازاں مرگے کہ می آید چہ باک است　　خودی چوں پختہ شد از مرگ پاک است

ز مرگ دیگرے لرزد دل من　　دل من جانِ من آب و گِل من

ز کارِ عشق و مستی برفتادن　　شرارِ خود بخاشاکے ندادن

بدستِ خود کفن بر خود بریدن　　بچشمِ خویش مرگِ خویش دیدن

ترا این مرگ ہر دم در کمیں است　　بترس از وے کہ مرگِ ما ہمیں است

کند گورِ تو اندر پیکرِ تو
نکیر و منکرِ او در برِ تو

سوال (۷)

مسافر چوں بود رہرو کدام است؟
کرا گویم کہ او مردِ تمام است؟

جواب

اگر چشمے کشائی بر دلِ خویش
درونِ سینہ بینی منزلِ خویش!

سفر اندر حضر کردن چنین است
سفر از خود بخود کردن ہمیں است

کسے اینجا نداند ما کجائیم
کہ در چشمِ مہ و اختر نیائیم

مجو پایاں کہ پایانے نداری
بپایاں تا رسی جانے نداری

نہ ما را پختہ پنداری کہ خامیم
بہر منزل تمام و ناتمامیم

بپایاں نارسیدن زندگانی است
سفر ما را حیاتِ جاودانی است

ز ماہی تا بمہ جولانگہِ ما — مکان و ہم زماں گردِ رہِ ما

بخود پیچیم و بیتاب نمودیم — کہ ما موجیم و از قعرِ وجودیم

دمادم خویش را اندر کمیں باش — گریزاں از گماں سوے یقیں باش

تب و تابِ محبت را فنا نیست — یقین و دید را نیز انتہا نیست

کمالِ زندگی دیدارِ ذات است — طریقش رستن از بندِ جہات است

چناں با ذاتِ حق خلوت گزینی — ترا او بیند و او را تو بینی

منور شو ز نورِ من یرانی — مژہ برہم مزن تو خود نمانی

بخود محکم گذر اندر حضورش — مشو ناپید اندر بحرِ نورش

نصیبِ ذرّہ کن آں اضطرابے — کہ تابد در حریمِ آفتابے

چناں در جلوہ گاہِ یار می سوز — عیاں خود را نہاں او را برافروز!

کسے کو دیدۂ عالم را امام است

من و تو ناتمامیم او تمام است!

اگر او را نیابی در طلب خیز ‏— اگر یابی بداماںش در آویز

فقیہ و شیخ و ملّا را مدہ دست ‏— مرو مانندِ ماہی غافل از شست

بکارِ ملک و دیں او مردِ راہے است ‏— کہ ما کوریم و او صاحب نگاہے است

مثالِ آفتابِ صبحگاہے ‏— دمد از ہر بنِ مویش نگاہے

فرنگ آئینِ جمہوری نہادست ‏— رسن از گردنِ دیوے کشادست

نوا بے زخمۂ سازے ندارد ‏— بے طیارہ پروازے ندارد

ز باغش کشتِ ویرانے نکوتر ‏— ز شہرِ او بیابانے نکوتر

چو رہزن کاروانے در تگ و تاز ‏— شکمہا بہرِ نانے در تگ و تاز

رواں خوابید و تن بیدار گردید ‏— ہنر با دین و دانش خوار گردید

خرد جز کافری کافرگری نیست ‏— فنِ افرنگ جز مردم دری نیست

گروہے را گروہے در کمین است ‏— خدایش یار اگر کارش چنین است

ز من دہ اہلِ مغرب را پیامے ‏— کہ جمہور است تیغِ بے نیامے

چہ شمشیرے کہ جانہا می ستاند تمیزِ مسلم و کافر نداند

نہ ماند در غلافِ خود زمانے

برد جانِ خود و جانِ جہانے

سوال (۸)

کدامی نکته را نطق است انا الحق
چه گوئی هرزه بود آں رمزِ مطلق

جواب

من از رمزِ انا الحق باز گویم   دگر با هندو ایراں راز گویم
مغے در حلقهٔ دیر ایں سخن گفت   حیات از خود فریبے خوردن گفت

خدا خفت و وجودِ ما ز خوابش
وجودِ ما نمودِ ما ز خوابش

مقامِ تحت و فوق و چار سو خواب!
سکون و سیر و شوق و جستجو خواب!

دلِ بیدار و عقلِ نکته بیں خواب!
گمان و فکر و تصدیق و یقیں خواب!

ترا ایں چشمِ بیدارے بخواب است!
ترا گفتار و کردارے بخواب است!

چو او بیدار گردد دیگرے نیست
متاعِ شوق را سوداگرے نیست"

فروغِ دانشِ ما از قیاس است
قیاسِ ما ز تقدیرِ حواس است

چو حس دیگر شد ایں عالم دگر شد
سکون و سیر و کیف و کم دگر شد

تواں گفتن جہانِ رنگ و بو نیست
زمین و آسمان و کاخ و کو نیست

تواں گفتن کہ خوابے یا فسونے است
حجابِ چہرۂ آں بے چگونے است

تواں گفتن ہمہ نیرنگِ ہوش است
فریبِ پردہ ہائے چشم و گوش است

خودی از کائناتِ رنگ و بو نیست
حواسِ ما میانِ ما و او نیست

نگہ را در حریمش نیست راہے کنی خود را تماشا بے نگاہے

حسابِ روز و شبش از دورِ فلک نیست

بخود بینی ظن و تخمین و شک نیست

اگر گوئی کہ "من" وہم و گماں است نمودش چوں نمودِ این و آں است

بگو با من کہ دارائے گماں کیست؟ یکے در خود نگر آں بے نشاں کیست؟

جہاں پیدا و محتاجِ دلیلے! نمی آید بفکرِ جبرئیلے

خودی پنہاں ز حجت بے نیاز است! یکے اندیش و دریاب ایں چہ راز است!

خودی را حق بداں باطل مپندار خودی را کشتِ بے حاصل مپندار

خودی چوں پختہ گردد لازوال است فراقِ عاشقاں عینِ وصال است!

شرر را تیز بالے می تواں داد تپیدِ لایزالے می تواں داد

دوامِ حق جزائے کارِ او نیست کہ او را ایں دوام از جستجو نیست

دوام آں بہ کہ جانِ مستعارے شود از عشق و مستی پائدارے!

وجودِ کوہسار و دشت و در ہیچ ! جہاں فانی، خودی باقی، دگر ہیچ!

دگر از شنکر و منصور کم گوے ! خدا را ہم براہِ خویشتن جوے

بخود گم بہرِ تحقیقِ خودی شو

انا الحق گوے و صدّیقِ خودی شو

سوال (۹)

کہ شد بر سرِّ وحدت واقف آخر؟
شناسای چہ آمد عارف آخر؟

جواب

تہِ گردوں مقامِ دل پذیر است — ولیکن مہر و ماہش زود میر است
بدوشِ شام نعشِ آفتابے — کواکب را کفن از ماہتابے
پرد کہسار چوں ریگِ روانے — دگرگوں می شود دریا بآنے

گلاں را در کمیں بادِ خزاں است / متاعِ کارواں از بیمِ جاں است

ز شبنم لالہ را گوہر نماند / دمے ماند دمے دیگر نماند

نوا نشنیدہ در چنگے بمیرد / شرر ناجستہ در سنگے بمیرد

مپرس از من ز عالمگیریِ مرگ

من و تو از نفس زنجیریِ مرگ!

غزل

فنا را بادۂ ہر جام کردند / چہ بیدردانہ او را عام کردند

تماشاگاہِ مرگِ ناگہاں را / جہانِ ماہ و انجم نام کردند

اگر یک ذرّہ اش خوئے رم آموخت / بافسونِ نگاہے رام کردند

فرار از ما چه می جوئی که ما را — اسیرِ گردشِ ایام کردند

خودی در سینهٔ چاکے نگه دار

ازیں کوکب چراغِ شام کردند

جہاں یکسر مقامِ آفلین است — دریں غربت سرا عرفاں ہمیں است
دلِ ما در تلاشِ باطلے نیست — ق — نصیبِ ما غمِ بے حاصلے نیست

نگه دارند اینجا آرزو را — سرورِ ذوق و شوقِ جستجو را

خودی را لازوالے می تواں کرد — فراقے را وصالے می تواں کرد

چراغے از دمِ گرمے تواں سوخت

بسوزن چاکِ گردوں می تواں دوخت

خدائے زندہ بے ذوقِ سخن نیست — تجلی ہائے او بے انجمن نیست

که برقِ جلوهٔ او بر جگر زد؟ — که خورد آں بادہ و ساغر بسر زد؟

عیارِ حسن و خوبی از دلِ کیست؟ — مہِ او در طوافِ منزلِ کیست؟

الست از خلوتِ نازے کہ برخاست؟ بلیٰ از پردہ سازے کہ برخاست؟

چہ آتش عشق در خاکے برافروخت! ہزاراں پردہ یک آواز ما سوخت!

اگر مائیم گردانِ جامِ ساقی است ببزمش گرمیِ ہنگامہ باقی است!

مرا دل سوخت بر تنہائیِ او کنم سامانِ بزم آرائیِ او

مثالِ دانہ می کارم خودی را

برائے او نگہ دارم خودی را

خاتمہ

تو شمشیری ز کامِ خود برون آ　　برون آ از نیامِ خود برون آ

نقاب از ممکناتِ خویش برگیر　　مہ و خورشید و انجم را بہ بر گیر

شبِ خود روشن از نورِ یقیں کن　　یدِ بیضا برون از آستیں کن

کسے کو دیدہ را بر دل کشود است　　شرارے کشت و پروینے درود است

شرارے جستۂ گیر از درونم　　کہ من مانندِ رومی گرم خونم

وگرنہ آتش از تہذیبِ نو گیر

برونِ خود بیفروز اندروں میرا
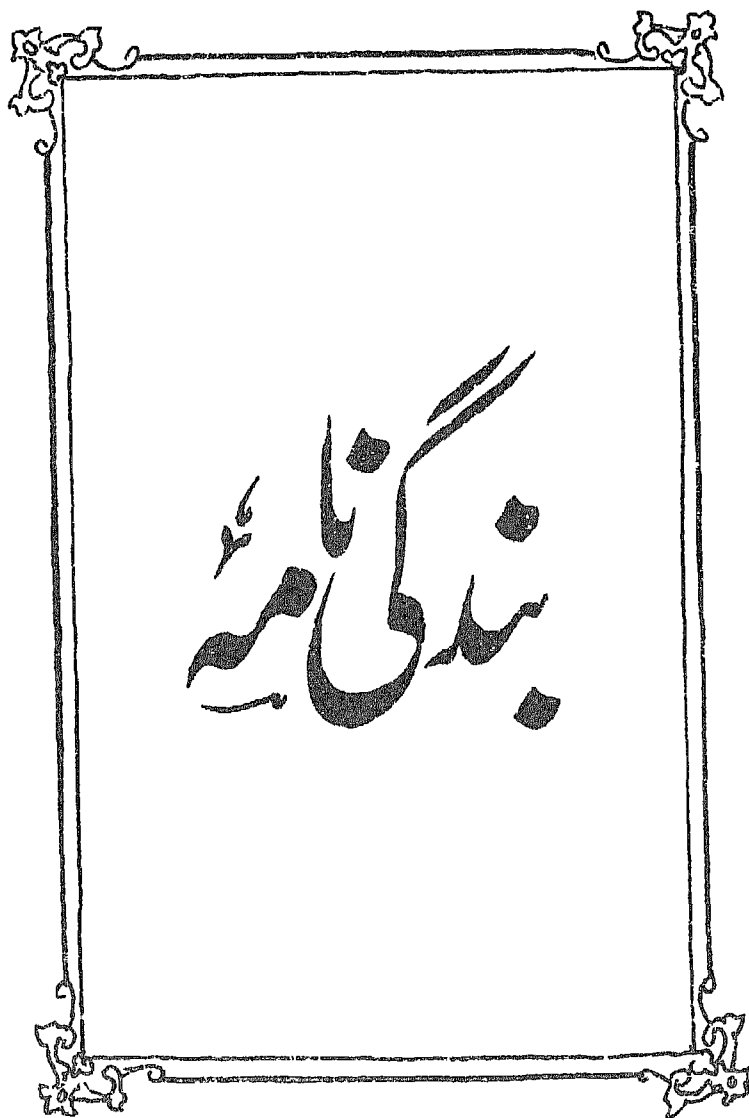
بندگی نامہ

بندگی نامہ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

گفت با یزداں مہِ گیتی فروز / تابِ من شب را کند مانندِ روز

یادِ ایامے کہ بے لیل و نہار / خفتہ بودم در ضمیرِ روزگار

کوکبے اندر سوادِ من نبود / گردشے اندر نہادِ من نبود

نے ز نورم وشت و در آئینہ پوش / نے بدریا از جمالِ من خروش

آہ ازیں نیرنگ و افسونِ وجود ! — وائے ازیں تابانی و ذوقِ نمود !

تافتن از آفتاب آموختیم — خاکدانے مردہ افروختیم

خاکدانے با فروغ و بے فراغ ! — چہرۂ او از غلامی داغ داغ !

آدمِ او صورتِ ماہی بہ شست ! — آدمے یزداں کشے آدم پرست !

تا اسیرِ آب و گل کردی مرا — از طوافِ او خجل کردی مرا

ایں جہاں از نورِ جاں آگاہ نیست ! — ایں جہاں شایانِ مہر و ماہ نیست !

در قفائے نیلگوں او را بہ سل — رشتۂ ما نوریاں از وے گسل

یا مرا از خدمتِ او واگذار — یا ز خاکش آدمِ دیگر بیار

چشمِ بیدارم کبود و کور بہ
اے خدا ایں خاکداں بے نور بہ

از غلامی دل بمیرد در بدن — از غلامی روح گردد بارِ تن

از غلامی ضعفِ پیری در شباب — از غلامی شیرِ غاب افگندہ ناب

از غلامی بزمِ ملت فرد فرد — این و آں با این و آں اندر نبرد

آں یکے اندر سجود ایں در قیام — کاروبارش چوں صلوٰتِ بے امام

در فتد ہر فرد با فردے دگر — ہر زماں ہر فرد را دردے دگر

از غلامی مردِ حق زنّار بند — از غلامی گوہرش ناارجمند

شاخِ او بے مہرگاں عریاں ز برگ — نیست اندر جانِ او جز بیمِ مرگ

کور ذوق و نیش را دانستہ نوش — مردۂ بے مرگ و نعشِ خود بدوش

آبروے زندگی در باختہ — چوں خراں با کاہ و جو در ساختہ

ممکنش بنگر محالِ او نگر — رفت و بودِ ماہ و سالِ او نگر

روزہا در ماتمِ یک دیگر اند
در خرام از ریگِ ساعت کمتر اند

شورہ بوم از نیشِ کژدم خارخار — مورِ او اژدر گزد و عقرب شکار

صرصرِ او آتشِ دوزخ نژاد — زورقِ ابلیس را بادِ مراد

آتشے اندر ہوا غلطیدۂ | شعلۂ در شعلۂ پیچیدۂ
آتشے از دود پیچاں تلخ پوش | آتشے تندر غو و دریا خروش
در کنارش مارہا اندر ستیز | مارہا با کفچہ ہاے زہر ریز
شعلہ اش گیرندہ چوں کلبِ عقور | ہولناک و زندہ سوز و مردہ نور

در چنیں وحشت بلا صد روزگار
خوشتر از محکومیِ یک دم شمار!

دربیانِ فنونِ لطیفهٔ غلامان

موسیقی

مرگ ها اندر فنونِ بندگی / من چه گویم از فسونِ بندگی

نغمهٔ او خالی از نارِ حیات / همچو سیل افتد بدیوارِ حیات

چون دلِ او تیره سیمای غلام / پست چون طبعش نوا های غلام

از دلِ افسردهٔ او سوز رفت / ذوقِ فردا لذتِ امروز رفت

از نیِ او آشکارا رازِ او / مرگِ یک شهر است اندر سازِ او

ناتوان و زار می سازد ترا / از جهان بیزار می سازد ترا

چشم او را اشک پیهم سرمه ایست — ناتوانی بر نوای او مالیست

۱۵ الحذر این نغمه موت است و بس — نیستی در کسوت صوت است و بس

تشنه کامی با این حرم بی زمزم است — دیم و زیر و بمش هلاک آدم است

سوز دل از دل برد غم می دهد — زهر اندر ساغر جم می دهد

غم دو قسم است ای برادر گوش کن — شعلهٔ ما را چراغ هوش کن

یک غم است آن غم که آدم را خورد — آن غم دیگر که هر غم را خورد

آن غم دیگر که ما را همدم است — جان ما از صحبت او بی غم است

اندر و هنگامه های غرب و شرق — بحر در وی جمله موجودات غرق

چون نشیمن می کند اندر دلی — دل از و گردد یم بی ساحلی

بندگی از سر ما نا آگهی است — زان غم دیگر سرود او تهی است

من نمی گویم که آهنگش خطاست
بیوه زن را این چنین شیون رواست

نغمه باید تند رو مانند سیل   تا برد از دل غمان را خیل خیل

نغمه می باید جنون پرورده‌ ای   آتشی در خونِ دل حل کرده‌ ای

از نمِ او شعله پروردن توان   خامشی را حرفِ او کردن توان

می شناسی؟ در سرود است آن مقام   کاندرو بی حرف می روید کلام

نغمهٔ روشن چراغِ فطرت است   معنیٔ او نقشبندِ صورت است

اصلِ معنی را ندانم از کجاست   صورتش پیدا و با ما آشناست

نغمه گر معنی ندارد مرده ایست   سوزِ او از آتشِ افسرده ایست

رازِ معنی مرشدِ رومی گشود   فکرِ من بر آستانش در سجود

"معنی آن باشد که بستاند ترا   بی نیاز از نقش گرداند ترا

معنی آن نبود که کور و کر کند   مرد را بر نقش عاشق تر کند"

مطربِ ما جلوهٔ معنی ندید

دل بصورت بست و از معنی رمید

مصوّری

ہیچناں دیدم فنِ صورت گری | نے براہیمی دروے نے آذری
راہبے در حلقۂ دامِ ہوس | دلبرے با طائرے اندر قفس
خسروے پیشِ فقیرے خرقہ پوش | مردِ کوہستانیٔ ہیزم بدوش
نازنینے در رہِ بتخانۂ | جوگئے در خلوتِ ویرانۂ
پیرکے از دردِ پیری داغ داغ | آنکہ اندر دستِ او گل شد چراغ
مطربے از نغمۂ بیگانہ مست | بلبلے نالید و تارِ او گسست
نوجوانے از نگاہے خوردہ تیر | کودکے بر گردنِ بابائے پیر"

می چکد از خامہ ہا مضمونِ مرگ

ہر کجا افسانۂ افسونِ موت

بے یقین را لذت تحقیق نیست / بے یقین را قوت تخلیق نیست

بے یقین را رعشه‌ها اندر دل است / نقش نو آوردن او را مشکل است

از خودی دور است و رنجور است و بس / رهبر او ذوق جمهور است و بس

حسن را دریوزه از فطرت کند / رهزن و راه نبی و سنت زند

حسن را از خود برون جستن خطاست / آنچه می بایست پیش ما کجاست؟

نقشگر خود را چو با فطرت سپرد / نقش او افگند و نقش خود سترد

یک زمان از خویشتن رنگی نزد / بر زجاج ما گهی سنگی نزد

فطرت اندر طیلسان هفت رنگ / مانده بر قرطاس او پاپای لنگ

بے تپش پروانهٔ کم سوز او / عکس فردا نیست در امروز او

از نگاهش رخنه در افلاک نیست / زانکه اندر سینه دل بیباک نیست

خاکسار و بے حضور و شرمگین / بے نصیب از صحبت روح الامین

فکر او ناوارد و بے ذوق ستیز / بانگ اسرافیل او بے رستخیز

خویش را آدم اگر خاکی شمرد | نورِ یزداں در ضمیرِ او بمرد
چوں کلیمے شد بروں از خویشتن | دستِ او تاریک و چوبِ او رسن

زندگی بے قوتِ اعجاز نیست
ہر کسے دانندۂ ایں راز نیست

آں ہنرمندے کہ بر فطرت فزود | رازِ خود را بر نگاہِ ما کشود
گرچہ بحرِ او ندارد احتیاج | می رسد از جوے ما او را خراج
چیں نہ باید از بساطِ روزگار | ہر نگارا زدستِ او گیرد عیار
حورِ او از حورِ جنّت خوشتر است | منکرِ لات و مناتش کافر است
آفریند کائناتِ دیگرے | قلب را بخشد حیاتِ دیگرے
بحر و موجِ خویش را بر خود زند | پیشِ ما موجِ گہر می افگند
زاں فراوانی کہ اندر جانِ اوست | ہر تہی را پُر نمودن شانِ اوست
فطرتِ پاکش عیارِ خوب و زشت | صنعتش آئینہ دارِ خوب و زشت

عینِ ابراہیم و عینِ آزر است — دستِ او ہم بت شکن ہم بت گر است

ہر بناے کہنہ برمی کند

جملہ موجودات را سوہاں زند

در غلامی تن ز جاں گردد تہی — از تنِ بے جاں چہ امید بہی

ذوقِ ایجاد و نمود از دل رود — آدمی از خویشتن غافل رود

جبرئیلے را اگر سازی غلام — بر فتد از گنبدِ آئینہ فام

کیشِ او تقلید و کارش آزری ست — ندرت اندر مذہبِ او کافری ست

تا نگاہش وہم و شک افزایدش — کہنہ و فرسودہ خوش می آیدش

چشمِ او بر رفتہ و آئندہ کور — چوں مجاور رزقِ او از خاکِ گور

گر ہمیں است مرگ آں زیست — اندرونش زشت و بیرونش نکوست

طائرِ دانا نمی گردد اسیر

گرچہ باشد دامے از تارِ حریر

مذہب غلاماں

در غلامی عشق و مذہب را فراق ‌ ‌ ‌ انگبینِ زندگانی بد مذاق

عاشقی؟ توحید را بر دل زدن ‌ ‌ ‌ وانگہے خود را بہر مشکل زدن

در غلامی عشق جز گفتار نیست ‌ ‌ ‌ کارِ ما گفتارِ ما را یار نیست

کاروانِ شوق بے ذوقِ رحیل
بے یقین و بے سبیل و بے دلیل

دین و دانش را غلام ارزاں دہد ‌ ‌ ‌ تا بدن را زندہ دارد جاں دہد

گرچہ بر لبہائے او نامِ خداست ‌ ‌ ‌ قبلۂ او طاقتِ فرمانرواست

طاقتے نامش دروغِ با فروغ ‌ ‌ ‌ از بطونِ او نزاید جز دروغ

ایں صنم تا سجدہ اش کردی خداست ‌ ‌ ‌ چوں یکے اندر قیام آئی فناست!

آن خدا نانے دہد جانے دہد
این خدا جانے برد نانے دہد

آن خدا یکتاست این صد پاره است
آن همه را چاره این بیچاره است

آن خدا درمانِ آزارِ فراق
این خدا اندر کلامِ او نفاق

بنده را با خویشتن خوگر کند
چشم و گوش و هوش را کافر کند

چوں بجانِ عبد خود را گم شود
جاں بہ تن لیکن ز تن غائب شود

زنده و بے جاں چه راز است این نگر
با تو گویم معنی رنگیں نگر

مردن و هم زیستن اے نکته رس
این همه از اعتبارات است و بس

ماهیاں را کوه و صحرا بے وجود
بهرِ مرغاں قعرِ دریا بے وجود

مردِ کر سوزِ نوا را مرده ؛
لذتِ صوت و صدا را مرده

پیشِ چنگے مست و مسرور است کر
پیشِ رنگے زنده در گور است کور

روح با حق زنده و پاینده ایست
ورنه این را مرده آن را زنده ایست

آنکه حیٌّ لایموت آمد حق است
زیستن با حق حیاتِ مطلق است

هر که بے حق زیست جز مردار نیست — گرچه کس در ماتم او زار نیست

از نگاهش دیدنی ها در حجاب — قلب او بے ذوق و شوق انقلاب

سوزِ مشتاقی بکردارش کجا! — نورِ آفاقی بگفتارش کجا!

مذهب او تنگ چون آفاق او — از عشا تاریک تر اشراق او

زندگی بارِ گران بر دوش او — مرگ او پروردهٔ آغوشِ او

عشق را از صحبتش آزارها — از دمش افسرده گردد نارها

زود آن کرمے که از گل برنخاست

مهر و ماه و گنبدِ گردان کجاست!

از غلامی ذوقِ دیدارے مجو — از غلامی جانِ بیدارے مجو

دیدهٔ او محنتِ دیدن نبرد — در جهان خورد و گران خوابید و مرد

حکمران بگشایدش بندے اگر — می نهد بر جانِ او بندے دگر

سازد آئینے گره اندر گره — گویدش می پوش از زیبائی زره

ریزه ریزه قهر و کین بنمایدش ق بیم مرگ ناگهان افزایدش

تا غلام از خویش گردد ناامید آرزو از سینه گردد ناپدید

گاه او را خلعتِ زیبا دهد هم زمامِ کار در دستش نهد

مهره را شاطر ز کف بیرون جهاند بیذقِ خود را بفرزینی رساند

نعمتِ امروز را شیدااش کرد تا بمعنی منکرِ فرداش کرد

تن ستبر از مستیِ مهرِ ملوک جانِ پاک از لاغری مانندِ دوک

گر دو ارزان و زبون یک جانِ پاک به که گردد فربهِ تن‌ها هلاک

بنده را پابست بر جان و دل است

مشکل اندر مشکل است

در فنِ تعمیرِ مردانِ آزاد

یک زماں با رفتگاں صحبت گزیں — صنعتِ آزاد مرداں ہم ببیں
خیز و کارِ ایبک و سوری نگر — وانما چشمے اگر داری جگر
خویش را از خود بروں آوردہ اند — ایں چنیں خود را تماشا کردہ اند
سنگہا با سنگہا پیوستہ اند — روزگارے را بآنے بستہ اند
دیدنِ او پختہ تر سازد ترا — در جہانِ دیگر اندازد ترا
نقش سوئے نقشگر می آورد — از ضمیرِ او خبر می آورد
ہمتِ مردانہ و طبعِ بلند — در دلِ سنگ ایں دو لعلِ ارجمند
سجدہ گاہِ کیست ایں از من مپرس — بے خبر! رودادِ جان از تن مپرس
وائے من از خویشتن اندر حجاب — از فراتِ زندگی ناخوردہ آب

وای من از بیخ و بن برکندۂ — از مقامِ خویش دور افگندۂ

محکمی ہا از یقینِ محکم است — وائے من شاخِ یقینم بے نم است

در من آں نیروے الا اللہ نیست

سجدہ ام شایانِ ایں درگاہ نیست!

یک نظر آں گوہرِ نابے نگر — تاج را در زیرِ مہتابے نگر

مرمرش ز آبِ رواں گردندہ تر — یک دم آنجا از ابد پایندہ تر

عشقِ مرداں سرِّ خود را گفتہ است — سنگ را با نوکِ مژگاں سفتہ است

عشقِ مرداں پاک و رنگیں چوں بہشت — می کشاید نغمہ ہا از سنگ و خشت

عشقِ مرداں نقدِ خوباں را عیار — حسن را ہم پردہ در ہم پردہ دار

ہمتِ او آں سوے گردوں گذشت — از جہانِ چند و چوں بیروں گذشت

وانکہ در گفتن نیاید آنچہ دید

از ضمیرِ خود نقابے برکشید!

از محبت جذبه ها گردد بلند ‌‌‌ ‌ ‌ ارج می گیرد ازو نا ارجمند

بی محبت زندگی ماتم همه ‌‌‌ ‌ ‌ کاروبارش زشت و نامحکم همه

عشق صیقل می زند فرهنگ را ‌‌‌ ‌ ‌ جوهر آیینه بخشد سنگ را

اهل دل را سینهٔ سینا دهد ‌‌‌ ‌ ‌ با هنرمندان ید بیضا دهد

پیش او هر ممکن و موجود مات ‌‌‌ ‌ ‌ جمله عالم تلخ و او شاخ نبات

گرمی افکار ما از نار اوست ‌‌‌ ‌ ‌ آفریدن جان دمیدن کار اوست

عشق مور و مرغ و آدم را بس است ‌‌‌ ‌ ‌ عشق تنها هر دو عالم را بس است

دلبری بی قاهری جادوگری است ‌‌‌ ‌ ‌ دلبری با قاهری پیغمبری است

هر دو را در کارها آمیخت عشق
عالمی در عالمی انگیخت عشق